

МИРЧО ЮРУКОВЪ

**ПРОСВѢТНОТО ДѢЛО
ВЪ РАЗЛОНКО**

Препоржчана отъ М. Н. П. съ
окръжно № 882 отъ 22. II. 1941 г.

1941

МИРЧО ЮРУКОВЪ

ПРОСВѢТНОТО ДѢЛО
ВЪ РАЗЛОНЖКО

ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

1941

НА БУДНОТО УЧИТЕЛСТВО,
КОЕТО БЕЗШУМНО ТВОРИ
ДУХОВНАТА КУЛТУРА
НА РАЗЛОЖКО,
ПОСВЕЩАВА
СКРОМНИЯ СИ ТРУДЪ
АВТОРЪТЪ.

Издадена съ подкрепата на
ЧИТАЛИЩЕ „15 СЕПТЕМВРИЙ 1903 Г.“ — РАЗЛОГЪ.

ВМЪСТО ПРЕДГОВОРЪ

Разложко отдавна живѣе просвѣтенъ животъ, който процвѣтѣва особено презъ епохата на възраждането. Издигнали се много дейци, занизали се свѣтли дати, славата на които прескача границитѣ на нашето отечество. Но времето все повече и повече покрива съ рѣжда онова, което толкова много е славѣло тоя край. Има дори опасност много нѣща да бждатъ съвсемъ забравени. Ето защо съ настоящата монография съмъ си поставилъ скромната задача: да събера и подреда богатия материалъ въ една кратка история на просвѣтното дѣло въ Разложко — отъ 1020 до 1912 г.

Известни обстоятелства ми наложиха да съкратя книгата, при което доста нѣща, не безъ значение, бидоха изпуснати, като се надѣвамъ, че въ скоро време, съ широкото съдействие на съзнателни общественици и културни институти, ще се издаде единъ по-обширенъ сборникъ общо за Разложкия край.

Въ началото на книгата, въ нѣкои отъ главитѣ, съмъ направилъ кратко пояснение на нѣкои важни исторически епохи и моменти, съ които е въ връзка историята на Разложко. На много читатели това, може би, ще се види излишно, но мисля, че ще има и такива, на които то ще бжде полезно.

Надѣвамъ се още, че читателитѣ, които ще видятъ по-отблизу и ясно картината на нашето минало, ще оценятъ голѣмата роль на плеадата народни труженици отъ Разложко, ще усѣтятъ почитъ и уважение къмъ тѣхъ и вдъхновение за работа а новъ и по-добъръ животъ.

Тукъ изказвамъ голѣмата си благодарностъ на г. г. Никифоръ п. Филиповъ и Никола Алексиевъ, писатели отъ Разложко, както и на г. Теодоръ К. Поповъ, бившъ учителъ въ Разлогъ и Банско, понастоящемъ публицистъ, които сж ми давали ценни напѣтствия за написване на книгата. Благодаря сжщо и на всички, които сж ме улеснявали при събиране на изложения материалъ.

Януарий, 1941 г.

М. Ю.

ИЗЪ ДАЛЕЧНОТО МИНАЛО

Едно обстойно научно изследване на миналото на Разложко досега не е направено. Но отъ събранитѣ факти може да направимъ следнитѣ заключения.

Нѣколкото могили край селищата Бѣлица, Баня и Елешница показватъ, че котловината е населявана отъ тракитѣ. Обаче тѣхнитѣ потомци, албанцитѣ, се изселили на западъ. Отъ пребиваването на римлянитѣ има сжщо следи, напримѣръ, стариятъ надписъ при банитѣ въ с. Баня и др. Презъ VII вѣкъ въ котловината дошли славянитѣ. Тѣ дали и сегашното ѣ име — Разлогъ, което значи „мѣстность, разположена върху планински склонъ“, хълмове, каквато е, наистина, котловината въ северната си частъ.*) Котловината, съ своитѣ хубави гори, пасбища и сладководни рѣки, намираща се на пѣтя между Тракия и Югоизточна Македония, се видѣла добръ мѣсто за тѣхъ и тѣ се заселили въ нея, като образували малки селища.

За пръвъ пѣтъ името Разлогъ се споменава въ грамотата на императоръ Василий II, дадена на охридския архиепископъ Йоанъ отъ 1020 г. Въ хрисовула на царъ Иванъ Шишманъ, отъ XIV вѣкъ, се споменава, че с. Добърско (Гнидобърско) и разложкитѣ попове, влизатъ въ владенията и власть-

*) Проф. Д. Ярановъ — Разлогъ, сп. „Македонски прегледъ“, кн. 2, 3 и 4, 1932 г.

та на Рилския манастиръ. Близостъта и общностьта на Разложко съ Рилския манастиръ — това просвѣтно огнище презъ много вѣкове — е едно отъ условията, което е давало възможность на людетъ, населяващи тоя край, да участвувать въ създаването на българската книжовность и просвѣта.

Политическитѣ събития, които преживява Разложко, както и цѣлиятъ Балкански полуостровъ, следъ XIV вѣкъ — падането ни подъ турска власть — почнали да спъватъ развитието на националната ни култура. Най-тежъкъ ударъ е билъ нанесенъ въ 1657 г. отъ пълчищата на великия везиръ Мехмедъ Кюпрюлу, който, следъ потурчането на чепинскитѣ българи, заминалъ за Разлога¹⁾. Съ преминаването му отукъ нѣкои селища и черкви били „разсипани и унищожени“²⁾, развалинитѣ на които сега пълнятъ котловината, а населението избивано, насила помохамеданчвачо или пъкъ избѣгало надалече.³⁾ Картина, която добива котловината долу, била мрачна и гъжна: много разсипани селища и запустѣли имоти.

По-голѣмата частъ отъ останалото християнско население се скрило изъ горитѣ на тритѣ близки планини — Пиринъ, Рила и Родопитѣ — за да изживѣе тамъ туй страшно време. Тритѣ голѣми планини сж били вѣчната стража, презъ която не много лесно минавали вражескитѣ пълчища. Още тогава нашиятъ народъ почувствуваль сѣдбата си свързана съ природата на нашата родина

1) Изъ споменитѣ на попъ Методи Драгиновъ, отъ с. Чепино.

2) Н. п. Филиповъ — Якоруда, стр. 39.

3) Избѣгалитѣ отъ с. Бачево — Приволь, образували селото Периволь въ Кюстендилско; отъ Мразеница — с. Мразеница, Солунско; отъ с. Бѣлица, с. Темницко — Търновско.

и почналъ да храни онази любовъ къмъ нея, тъй добре изразена въ народното ни и лично творчество. „Благодарение на своето изолирано положение, казва г. Н. Алексиевъ, Разлогъ е билъ хранилище на буденъ националенъ духъ, подобно на балканскитѣ градовце въ стара България, които откърмиха първитѣ будители на българското възраждане“.¹⁾

Споредъ проф. Ив. Батаклиевъ²⁾ и В. Кънчевъ,³⁾ много семейства отъ полскитѣ селища се укрили въ с. Добърско, което е сгушено въ пазвитѣ на Рила и не прекъсвало своя духовенъ животъ. За това сведочи построяването на старата черква въ Добърско презъ тѣзи тъмни и тежки робски времена. Макаръ че В. Кънчевъ намира, че тя ще да е построена много по-рано, къмъ 1130 г., отъ езиковия разборъ, обаче, на надписитѣ въ нея, който направилъ Н. Алексиевъ („едноеровата редакция, най-характерниятъ признакъ на старобългарския езикъ, носовкитѣ не се срѣщатъ, изяснение на ероветѣ и неправилно употрѣбяване и съгласуване на падежитѣ“), ясно се вижда, че е отъ поново време — 1614 г. Старитѣ пергаменти, които доскоро се намирили въ нея, пѣвческата школа, за която ще споменемъ по-нататъкъ, сж сжщо добро доказателство за това.

Духовниятъ животъ не е угасвалъ въ повечето разложки селища. В. Кънчевъ, който пропътувалъ Разложко презъ 1894 г., намѣрилъ много стари паметници, часть отъ които описалъ и много отъ които по-последнитѣ събития унищожиха. За с. Бѣлица той пише: „Славянобългарската пис-

¹⁾ Н. Алексиевъ — Разложки говоръ, сп. „Македонски прегледъ“, 1930 г., стр. 92.

²⁾ Ив. Батаклиевъ — гр. Банско, стр. 14.

³⁾ В. Кънчевъ — Мсб. „Народни умотворения“, кн. XII.

меностъ се е запазила тукъ и презъ най-усилнитѣ времена“. Въ кжщата на попъ Теофиль той намѣрилъ една стара библия, по корицитѣ на която имало „много бележки“. На едно мѣсто стои написано: „ПИСАХЪ АЗЪ НЕВИДИМИА ІЕРОМОНАХЪ ОТЪ СВЕТА ГОРА АТОНСКА В ЛѢТО 1716 ЮЛІА ЧИСЛА“. Тоя иеромонахъ билъ дълго време учителъ въ селото. Преподавалъ е четене и писане на дъска, после наустница, псалтирь и светче. Много интересни сж и бележкитѣ по листата на единъ миней, изписанъ отъ попъ Сава, отъ Елешница, и купенъ отъ попъ Койчо, отъ Бѣлица, презъ 1700 г. Между другото, той се обръща съ молба къмъ своитѣ братя — отци и четци, да го благославятъ, а не кълнатъ, че тази книга не така хубаво е преписана отъ неговитѣ дрѣмливи очи и несржчна ржка. Словото ѝ може да е грубо, но е божествено сладко и цѣлбно. Макарь и много рано, ние виждаме на каква висота той е поставялъ книгата.

За гр. Разлогъ (Мехомия) В. Кънчевъ пише: „И тукъ, както и по другитѣ мѣста въ Разлога, още отъ най-старо време се е учило славянобългарската книга“.

За живитѣ връзки на тѣзи селища съ други просвѣтни огнища има много факти, като тѣзи: построяването на добърската черква е станало следъ поклонението на Хасния, ктиторъ въ Иерусалимъ; многото книги, донесени отъ манастиритѣ и пр.

Общо взето, въ тѣзи далечни времена, пкъ и въ по-къснитѣ, манастиритѣ били единственитѣ наши просвѣтни огнища, отъ които се прѣскало просвѣта по всички краища на родината ни. Много отъ отиващитѣ тамъ на поклонение и работа

се научавали на черковнославянско четмо и писмо. Такива хора били наричани *граматици*. Известенъ въ с. Добърско е билъ Стоянъ Граматикъ, който се научилъ да чете и пише въ Света-гора. Отъ Разлогъ въ Света-гора се училъ Михаилъ Манзурски и пр.

НАЧАЛО НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Съ завладяването на българския народъ отъ турцитѣ се нанесе тежъкъ ударъ върху националния му животъ. Той бива сведенъ — икономически и политически — до пълненъ робъ въ турската държава, а духовно подчиненъ и възпрепятствуванъ отъ гръцкото духовенство. Това тежко положение е продължило до срѣдата на XVIII столѣтие. Стеклитѣ се, обаче, исторически събития къмъ края на XVIII и началото на XIX вѣкъ му даватъ възможность да заживѣе новъ, по-добъръ животъ. Постави се началото на новата ни литература, на ново, свѣтско, образование, — на борбитѣ за духовна и политическа свобода. Туря се началото на нова епоха, презъ която народътъ ни разгъва своитѣ скрити сили и започва творчески прояви въ всички области на живота. Този подемъ е нареченъ *епоха на възраждането*. Презъ тази епоха въ Разложко виждаме сжщитѣ прояви — икономическо и духовно процвѣтяване.

Първото положително нѣщо, което забелязваме презъ XVII в. и началото на XIX в., следъ реформитѣ на султанъ Селимъ III и Махмудъ II, е завръщането на българския елементъ въ по-голѣмитѣ села и градове. Онѣзи, които при жестокоститѣ на завоевателитѣ, се били укрили въ гориститѣ и планински мѣста, като видѣли нѣкои благоприятни промѣни въ живота, хвърлили отново взоръ къмъ свѣта и поч-

нали да слизатъ и се връщатъ въ равнината.*) Проф. Ив. Батаклиевъ казва, че гр. Банско е образуванъ отъ избѣгалитѣ преселници отъ с. Баня, изъ Централнитѣ Родопи и другаде, които се заселили нѣкога тука изъ гористата мѣстность, на отдѣлни махали. По-после отъ тѣзи махали израстнало с. Банско. Това личи отъ проследяване родословието на виднитѣ стари бански родове. Така: родътъ х. Вълчови е дошелъ отъ с. Добриница, Младенови и Загорчини — отъ Янинско-Загоре, Тодеви — отъ Мехомия, х. Радонови — отъ Баня и пр. Вѣроятно такъвъ произходъ иматъ и по сжщото време сж образувани и повечето сегашни селища, разположени въ крайнитѣ жгли на полето, мѣста, които тогава сж били гористи.¹⁾

*) Г-нъ Георги Кондевъ, отъ гр. Разлогъ, казва, че тѣхниятъ родъ, който се завърналъ отнейде следъ страшнитѣ години, като видѣлъ, че турцитѣ сж заели имота му на „Пазара“, отишелъ въ „Дългата махала“.

¹⁾ Селища въ Разложко: въ центъра на котловината е разположенъ околийскиятъ градецъ Разлогъ, старото име на който е Мехомия, съ 6065 жители; 6 клм. южно отъ него, на пжтя за Неврокопъ, въ подножието на Пирина, се намира прочутото Банско, съ 5624 жители. Въ югоизточния край на котловината е с. Добриница, въ което има добре обзаведени минерални бани, съ 1903 жители. Право на изтокъ отъ околийския центъръ, на 6 клм., е разположено едно отъ най-старитѣ селища — с. Баня, съ 1607 жители. Въ това селце има силно радиоактивни бани. Близу до р. Места, въ склоноветѣ на Родопитѣ, е дюлгерското село Елешница, съ 2136 жители. Селищата на северъ отъ Разлогъ, въ политѣ на Рила, сж известни подъ името „Припекъ“, а въ Якоруда ги казватъ „Яката“. Тѣ сж: с. Бачево — съ 1388 жители, Годлево — съ 860 ж., Добърско — съ 733

Вторият белегъ на тази епоха е широкият икономически подемъ на нашия народъ — развитие на търговията, занаятията, скотовъдството и пр., който е засегналъ Разложко, особено гр. Банско. А този подемъ е подпомогналъ и тласналъ и просвѣтното ни дѣло, както ще видимъ по-нататкъ. Въ Банско се заражда керванджийството и търговията съ памукъ, произвежданъ въ Сърско и Драмско, който разносяли изъ Австрия, Сърбия и Турция. Тѣзи търговци и керванджии образували въ Виена цѣла разложка колония, която започва да играе важна роль за възраждането ни. Отъ това време — 1798 г. — има запазенъ старъ търговски тевтеръ²⁾, отъ който се вижда, че презъ 1810 г. търговецъ е продалъ за 470,836.32 фиорина памукъ. Отъ тоя тевтеръ и отъ дветѣ търговски писма отъ това време³⁾, едното отъ 25. XI. 1791 г., а другото отъ 1809 г., публикувани отъ В. Кънчевъ, личи както търговско умение и счетоводство, така и, което е още по-важно, че, още въ тия ранни времена, тѣзи търговци-банскалии водѣли смѣтките си и си служили съ българско писмо, когато другаде — по други български

ж., Горна-Драглища — съ 960 ж., и Долна-Драглища — съ 667 ж. Въ североизточния край на котловината се намиратъ дветѣ търговски селища Бѣлица — съ 3164 ж. и Якоруда — съ 4542 ж., които се опитватъ да съперничатъ въ нѣкои отношения на околийския градъ. По западнитѣ склонове на Родопитѣ е разпрѣснато колибарското българомохамеданско село Бабякъ — съ 5872 ж. (Статистически сведения по преброяването въ 1934 г.)

²⁾ Този тевтеръ сега се намира въ Банското читалище.

³⁾ В. Кънчевъ — поменатото съчинение, стр. 257 и 258.

краища — въ това време търговцитѣ пишеха на гръцки езикъ.

Преди да израстне Банско, тая търговия е била въ рѣцетѣ на жителитѣ на с. Добърско, по който въпросъ В. Кънчевъ пише: „Въ началото на втората половина отъ миналото столѣтие (XVIII) е процъвтѣло село Добърско, защото богатитѣ хора все още се бояли да слѣзатъ въ по-низкитѣ мѣста. Тамъ се съсрѣдоточила всичката търговия съ памукъ, който се произвеждалъ въ Драмско и Сърско. Но кжде края на това столѣтие почва да се засилва Банско. Числото на къщитѣ му се било увеличило, и то скоро почнало да съперничи на Нидобърско. Когато съвсемъ се умирила околността, Банско взело първенстващо значение.“¹⁾

Другитѣ селища сжщо така почнали да забогатяватъ и се издигатъ. Въ Годлево и Драглицитѣ още се разправя за това време, когато много хора, съ по 3 до 14 коне, по цѣли месеци не се връщали по домоветѣ си. Голѣми стада овце и говеда пасѣли лѣтно време по пиринскитѣ и рилски пасбища, а зиме слизали къмъ Сърското поле. А тежки търговци продавали разложки овни, масло и сирене въ Стамбулъ и другаде изъ империята.

Много отъ тѣзи търговци и кираджии, отиващи на Западъ, попадатъ подъ благотворното влияние на просвѣтно-реформистичнитѣ и народнически идеи, които вълнуваха народитѣ по това време. Пречупвайки ги презъ своя славянски свѣтогледъ, тѣ заработватъ за издигането на родния си край и така израстватъ като просвѣтни деятели. Такъвъ общественикъ съ високо съзнание е билъ *хаджи Вълчо* отъ Банско, който, споредъ проф. Йорданъ Ивановъ, е братъ на Отца Паисия. Къмъ

¹⁾ В. Кънчевъ — Поменатото съчинение, стр. 256.

1756 г. той построява черква въ Света-гора, ханъ за безплатно ношуване въ Съресъ, мостъ за спокойно преминаване нар. Канина, Неврокопско и пр. *Марко Теодоровичъ Везювъ*, сжщо търговецъ отъ Банско, е сжщо тъй съ голѣми заслуги. Въ 1792 г. той издалъ първия „Славянобългарски букваръ“, на корицата на който букваръ той ясно подчертава своя произходъ — „бугаринъ отъ Разлога“. Той пръвъ внася свѣтски елементъ въ образованието ни. За допущане и върване е, че отъ него малкитѣ разлоглийчета сж получили първитѣ аритметични и географски знания. Сжщиятъ далъ още парични срѣдства и моралната си подкрепа за съграждането на новото училище презъ 1847 г. въ Банско.

Михаилъ Германъ, родомъ отъ Банско, е родоначалникъ на една славянофилска идея — чрезъ общи усилия славянитѣ да могатъ да се освободятъ отъ турцитѣ и заживѣятъ свободенъ политически животъ.) Той се живо интересувалъ и отъ просвѣтното ни дѣло. Съдействувалъ да се напечататъ и издадатъ много славянобългарски книги въ Крагуевацъ и Бѣлградъ, като буквара на Марка Теодоровича и произведенията на Неофита Рилски. Жена му била италианка и при престояването си въ Банско първа отваря единъ видъ девическо училище, за което ще стане речъ по-нататкъ. Михаилъ Германъ и Марко Теодоровичъ заемали и видни дипломатически постове въ сръбския дворецъ.

За голѣмото значение на този стопански животъ за възраждането на Разложко се говори и въ едно писмо на търговецъ отъ Банско, отъ 1824 г.²⁾

1) Сп. „Просвѣта“ — 1937 г. кн. 4, Т. Карайововъ — „Нашиятъ политически и революционенъ романтизъмъ.“

2) Сп. „Отечество“, год. IV, кн. 4, стр. 11.

Между другото, той пише: „Това будно национално съзнание стои въ връзка, както съ чистия български характеръ на Разложко, така и съ икономическото благосъстояние на най-голѣмото ни село Банско“.

Отъ друга страна, допирѣтъ на разложкото население съ близкитѣ манастири — Рилския и Светогорскитѣ — се улеснилъ и порасялъ. Много души почнали да ходятъ на работа тамъ. А всѣка есенъ, следъ свършване на вършитбата, когато сж укичвали стожеритѣ на харманитѣ, пѣстри върволици богомолци се проточвали презъ Рила за поклонение къмъ Светата обителъ. Така разложани били въ допирѣ съ нашитѣ тогавашни просвѣтни огнища — манастиритѣ. (Отъ тамъ получили потикъ много наши възражденци. Първиятъ отъ тѣхъ, по време и значение, е

Отецъ Паисий.

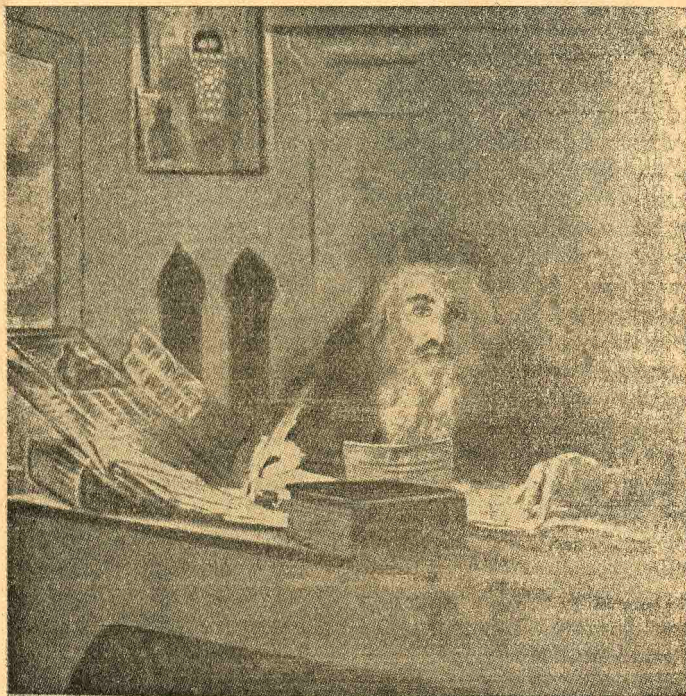
Много учени и писатели приематъ, че той е родомъ отъ Разложко, а г. проф. Йорданъ Ивановъ твърди, че е отъ Банско.)¹⁾ Виждайки живо-

¹⁾ По-важни твърдения, че Отецъ Паисий е родомъ отъ Разложко, сж следнитѣ.

Първо, има предание отъ старо време, че турски чиновникъ — аянинъ на Разлогъ, искалъ да похити и се гаври съ сестрата на Паисий, свѣтското име на когото е неизвестно. Въ защита на семейната и човѣшка честь, той убилъ турчина, избѣгалъ и се укрилъ като калугеръ въ манастира. Съ това нѣкои обясняватъ, че е криелъ истинското си име и родното си мѣсто.

Второ, въ връзка съ това предание, Вл. Ил. Лингорски казва, че братята на Паисий се изселили въ Троянъ. Това предание, обаче, не опредѣля точно въ кое селище е станало това. А и самиятъ Лингорски по този въпросъ завелъ преписка съ учителъ отъ гр. Разлогъ.

та на другитѣ народи и безличието, въ което тънѣлъ нашиятъ, той си поставилъ неизмѣримата по значение цель да поведе своя народъ къмъ новъ животъ. Усилията и усърдността, съ които

Отецъ Паисий

събира материала, написа въ 1762 г. своята „Славянобългарска история“ и я разнася, говорятъ за голѣмото му съзнание и вѣрата въ свѣтлото бж-деще на своя народъ. Неговата история е била известна и разпространена въ Разложко. „У дѣдо

Георги Бѣльовъ, въ Бѣлица, до 1888 г. се пазилъ единъ ржкопись отъ нея.²⁾ Ржкопись отъ нея при- тежавалъ и Неофитъ Рилски.

Като добъръ помощникъ на Паисия се проя- вилъ братъ му *Лазрентий*, игуменъ сжщо въ Атон- ския манастиръ, който подарилъ кжщата си въ Банско за манастирски метохъ. Другъ отъ мона- ситѣ, родомъ отъ Разложко, който се издигналъ като примѣренъ духовникъ и ученъ рилецъ, е билъ отецъ *Сепарионъ*. Къмъ 1757 г. той билъ хи- ротосанъ за владика и управлявалъ Щипската епархия. Ставалъ босненски и самоковско-дупниш- ки владика. Умрѣлъ въ Рилския манастиръ, въ 1800 г.

Допуска се, че и самоковскиятъ владика Филотей е отъ гр. Разлогъ, отъ рода на Даскалови.³⁾

За повишеното национално съзнание въ тази епоха показва и употрѣбяването на думата *отече- ство* въ народнитѣ пѣсни. (№ 16, записана отъ Вукъ Караджичъ.⁴⁾

Трето. Н. п. Филиповъ, презъ 1937 г., писалъ въ сп. „Отецъ Паисий“, че Паисий трѣбва да е отъ Банско, да е нѣкой отъ ходилитѣ на Западъ керванджии, та да е знаелъ чужди езици и е ималъ що-годе култура.

Четвърто. Проф. Йорданъ Ивановъ изнесе презъ 1938 г., че, проучвайки разнитѣ кондики въ светогорски- тѣ манастири, намѣрилъ писано, какво Паисий е билъ братъ на споменатия вече хаджи Вълчо отъ Банско.

²⁾ Н. Алексиевъ — поменатото съчинение, стр. 92.

³⁾ Н. п. Филиповъ — в. „Миръ“, 1939 г., бр. 11721.

⁴⁾ Н. Алексиевъ — сп. „Просвѣта“, 1939 г., кн. 1.

ОТВАРЯНЕ ПЪРВИ УЧИЛИЩА

Споменахме и другаде, че следъ Климента Охридски, презъ първото и второто българско царство, манастиритъ служели и за училища — единствени тѣ пръскали бедната и едностранчива просвѣта. Като крачка напредъ може да се смѣта отварянето на манастирскитѣ метоси презъ XVIII в. Монаситѣ, които завеждали метоситѣ, покрай чисто религиознитѣ трѣби, почнали да събиратъ деца, за да ги учатъ на четмо и писмо и имъ даватъ вѣрски знания. Такъвъ добъръ метохъ, както видѣхме, е имало въ с. Бѣлица. Трайни следи оставилъ и нѣкой си Исахия въ Добърско. Метохъ билъ отворенъ и въ Банско, въ кѣщата на хаджи Вълчо.

При развитието на описанитѣ вече благоприятни условия, въ Разложко почва и отварянето на първитѣ училища, съ което разложани изпреварили много други български селища.

Търговцитѣ и керванджиитѣ почнали осезателно да чувствуватъ въ своята работа нуждата отъ знания. При връзкитѣ си съ западнитѣ народи тѣ добре разбирали значението на просвѣтата за успѣха на търговията си. Ето защо заможнитѣ бански търговци почнали да уславятъ учители въ домоветѣ си, които учители да обучаватъ децата имъ. За това време се казва, че хора отъ Джумайско и Дупнишко идвали въ Банско да имъ се четатъ и пишатъ писма, а отъ Неврокопъ идвали „да учатъ книга“. Нуждата отъ свещеници и дру-

ти черковни служители била сжщо важно условие за отваряне на училища. Тѣхното отваряне станало приблизително така:

1. Въ с. Годлево, презъ 1810 г., съ учителъ попъ Теодосий. За помѣщение е служила собствената му кжща, а после вакѣфскиятъ дюкянъ.

2. Отъ 1810 г. до 1814 г. въ гр. Разлогъ — споредъ разказаното ми отъ Благо Ив. Даскаловъ, учителъ, пенсионеръ сега, — учителъ е билъ Йосифъ Манзурски. По сжщото време събиралъ и обучавалъ деца въ собствената си кжща и попъ Гаврилъ. В. Кънчевъ¹⁾ намѣрилъ 80 годишни старци, които много добре чели и писали. Следъ 1835 г. една отъ дворнитѣ пристройки служула за училище.

3. Въ Банско, презъ 1838 г., въ „домашното обучение“ става подобрене, като въ черковния дворъ се построява училищно помѣщение, кждето преподавалъ Тоше х. Стѣновъ.

4. По сжщото време се отваря училище и въ с. Якоруда. Помѣщавало се е въ кжщата на Катинчарови и въ черковна стая. Учителъ е билъ Стойко Грашинъ.

5. За Баня пжтешественикътъ В. Григориевъ²⁾ споменава, че къмъ 1833 г. е имало добре уредено училище. Единъ отъ първитѣ учители тамъ е билъ свещеникъ Панайотъ Асиянчинъ, който обучавалъ деца въ разни кжщи.

6. За Бѣлица знаемъ, че славянобългарската писменостъ се е запазила и презъ най-усилнитѣ години. „Попъ Теофилъ, който е сега на 70 години — пише В. Кънчевъ³⁾ презъ 1892 г. — е училъ

1) В. Кънчевъ — поменатото съчинение, стр. 263.

2) В. Григориевъ — Очеркъ путешествие европейска Турция, стр. 166-167.

3) В. Кънчевъ — поменатото съчинение, стр. 268.

книга при чича си, който е билъ попъ и се училъ при баща си, сжщо тѣй попъ. Петъ попъ-Геофилони рода сж били все попове и не знаели друга книга, освенъ славянобългарската“.²) Къмъ 1850 г. въ Бѣлица имало типично килийно училище, съ учитель Анани Катовъ.

7. Въ Добърско до къмъ 1830 г. обучавали монаси. Следъ това учитель става попъ Иванъ.

8. Презъ 1835 г. въ Бачево става учитель свещеникъ Панайотъ Илиевъ, който обучавалъ децата въ разни кжщи.

9. Въ Долна-Драглища, къмъ 1833 г., учитель билъ свещеникъ Панайотъ Асиянчинъ, отъ с. Баня.

10. Въ Горна-Драглища пръвъ обучавалъ селскитѣ деца въ собствената си кжща попъ Христо Дрончиловъ.

11. Въ Добринища първото училище се поѣщавало въ кжщитѣ на Спиридонови и Каферинови. Учители сж били попъ Георге и Михаилъ.

На тѣзи първи училища — като оставимъ банскитѣ частни, домашни — може да се направи следната характеристика.

Учебниятъ материалъ е билъ изключително съ рѣлигиозенъ характеръ — разни молитви, събрани въ молитвеницата, часослови, или наустницата, както го наричали, псалтикията, апостола, светче, трѣбникъ и др. Учило се черковно пѣние. Четенето се водило по буквената метода. Буквитѣ се изговаряли; азъ, буки, веди и пр. Писало се върху паникида — изгладена дъсчица, или пѣкъ намазана съ восъкъ. Писало се съ паче или орлово перо, или пѣкъ съ друго острие. Практикувана била така наречената *лична метода*, т. е. обучението съ всѣки ученикъ било самостоятелно, така че добритѣ ученици изучавали учебния материалъ сравнително за по-кжсо време. И всѣки, който изучавалъ поменатитѣ книги, бивалъ счи-

танъ за ученъ. Понеже въ повечето случаи учители били свещеници, то тѣзи училища били наречени *попски*. Често пжти учителъ ставалъ и нѣкой занаятчия, обикновено шивачъ — терзия. Такива въ с. Бѣлица, около 1850 г., били Анани Катовъ и Минчо Кутинъ. Учителитѣ-занаятчии си вършили своята работа и наблюдавали ученицитѣ. Въ с. Добърско учители-терзии били Георги Ролевъ и Вельо Атанасовъ. Обучението се водило въ нѣкоя килия на черковнигѣ дворнигѣ сгради, или частна кжща, откъдето било наречено *килийно*.

Учителитѣ-свещеници и занаятчии не сж имали никаква педагогическа подготовка, за да водятъ обучението съобразно законитѣ на детската душа, и ако сравнимъ тогавашното училище съ днешното по задачи, срѣдства и пр., то стои много далече отъ истинското училище. Не се служило съ никакви помагала, нагледи и др., а цѣлото учение се осланяло на сухото запаметяване. Естествено, такова едностранчиво, куцо обучение давало съмнителни успѣхи, за добиването на които често пжти се прибѣгвало и служило съ единственото тогава дидактично срѣдство — *наказанието*. То е бивало строго прилагано къмъ по-слабитѣ и немирни ученици. Боятъ, напълно осъденъ и отреченъ сега, тогава се считалъ най-ефикасенъ похватъ. Още се разправя за жестокостта, съ която попъ Партений, къмъ 1863 г., наказвалъ въ с. Годлево. Дѣдо Никола Узуновъ, отъ Разлогъ, казва, че и досега го болятъ краката въ колѣнетѣ отъ тежкитѣ наказания, които сж му били налагани съ фалагата. Въ с. Елешница единъ ученикъ билъ така тежко наказанъ, че следъ това починалъ. Тѣзи жестоки наказания действували зле, отровно върху детското съзнание и сковавали детската душа. Много деца, следъ страшнитѣ сцени, напускали завинаги училищата; други били карани на-

сила отъ родителитѣ си да ги посещаватъ. Много ученици не стигали до училище, а се криели изъ „пратето“ въ градинитѣ, поради което малко деца, въ сравнение съ общия имъ брой, получавали образование. Малко деца ходили на училище и по друга важна причина, а именно, че родителитѣ плащали на учителъ. Ония родители, които нѣмали възможность да плащатъ, оставяли децата си безъ образование. Много деца ходили зимно време съ разнитѣ групи да обработватъ памука въ Сърско.

Учебното време е траяло малко — отъ Петковдень, или Димитровдень, до Благовецъ, или Гергьовдень. За вжтрешния редъ даваме интересното описание на свещеникъ Иванъ П. Асиянчинъ, изъ споменитѣ му: „Вжтре въ стаята отъ всички страни, покрай стениѣ, имаше столове или седалища на дълги дъски. Ако имаше нужда, туряха се и по срѣдата столове. Главното мѣсто на столоветѣ бѣше при кюмбето; тамъ седѣше попътъ, близу при него — главниятъ ученикъ, до него другитѣ наредъ до края на столоветѣ. При попа имаше едно орджие, наречено лъжица, а на земята сложенъ единъ дългъ пржтъ, който да досѣга най-далечното дете, а близу до него на стената имаше закачена една фалага. За най-малката вина детето се почукваше съ пржта по главата, за още по-голѣма вина удряха се на детето нѣколко лъжица по дланѣта, а за още по-голѣма вина наказваше се съ фалагата. Когато пѣкъ нѣкой бѣгаше, попътъ пращаше две-три деца за него, и, когато го намѣрѣха, окачваха му дисаги на врата, въ които туряха камъни или пѣськъ и, когато го докараха въ училището, пакъ го наказваха съ фалагата. Отначало ето какъ се заучаваше: „Кръсте Боже, помагай! Азъ буке, веде“ и пр.; като на-

учаваше детето буквитѣ, захващаше буквоябицата и т. н.

Преди обѣдъ всѣки ученикъ бѣше длъженъ да преговори урока си предъ попа, та да му се каже другъ урокъ. Който не можеше да преговори, нѣма да отива на ручокъ и ще клечи на колѣне догдето си научи урока. Ако повтори или потрети да не може да преговори, тогава при клеченето му се туряха царевични зърна подъ колѣната.

Заранъ, ако нѣкое дете закѣснѣеше, накарваха го да плювне, и ако му се провлачеше слюнката, значи, яло е, и се наказваше, защото бѣше забранено да се яде преди учението“.)

Колкото и зле да бѣха уредени тѣзи първи училища, но подъ скромната имъ вѣншность имаше единъ високъ духъ. Тѣ откърмиха нѣколко души свои възпитаници съ високо съзнание. Тѣзи училища послужиха за основа на нашето учебно дѣло.

---

1) Свещеникъ Ив. Н. Асиянчинъ — Спомени, стр. 22.

СТРОЕНЕ НА ЧЕРКВИ

Проф. Нойковъ, въ книгата си „Погледъ върху учебното дѣло въ България“, като разглежда въпроса за идеалитѣ на образованието у насъ презъ различнитѣ времена, за епохата отъ XIV до XIX в. казва, че всрѣдъ гнета, на който било подложено християнското население, вѣрата му била най-силно засегната. Знаино е, че религията заемала важно мѣсто въ духовния животъ на хората. Тя задоволявала религиозния и научния имъ интересъ. Вѣрското чувство имъ давало потикъ за освободително дѣло. Инстинктивно реагирайки на робството, народътъ ни постави като идеалъ въ образованието си, въ духовния и общественъ животъ личностъ силна, която притежава нуждитѣ качества, за да може да защитава своята вѣра. Създадо се между народа силно религиозно движение, което се изразило въ идеализация и възхвала на всички просвѣтителни дѣла за защита на народността ни отъ турцитѣ. Такава идеализация на подобни дѣла ние срѣщаме и въ народнитѣ ни пѣсни. Въ народната пѣсенъ „Керко ле, Марико“ дъщерята разправя, че деветъ години е лежала въ тия тъмни тъмници, още деветъ ще лежи, ала вѣрата си нѣма да мѣни. Тамъ, въ народнитѣ пѣсни, често се възпѣватъ пострадалитѣ за вѣрата и народността.

При това повишено религиозно настроение разложани въ празнични дни ходѣли въ старитѣ черквици — каквито имало въ селищата: Банско,

Добърско, Долна-Драглища и въ мѣстността „Котарино“, Мехомийско — както и въ многото черкви-оброцища. Свещеници били само нѣколко души, които обикаляли селищата, за да извършватъ вѣрскитѣ обряди. Въ с. Якоруда идвали отъ Банско, а въ Бачево — отъ Разлогъ и Годлево. Вѣрскитѣ трѣби били извършвани и въ манастирскитѣ метоси въ Добърско, Банско и другаде.

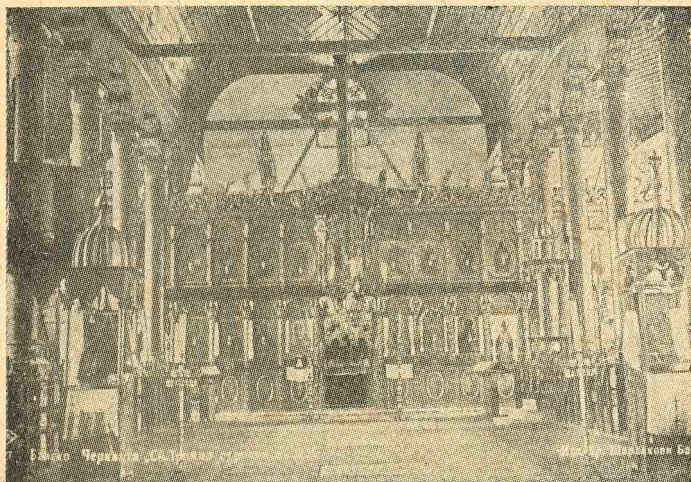
Простори и възможности за творчество на материално замогналитѣ и съ повишенъ духъ разложани даватъ Букурещкиятъ и Одринскиятъ миръ отъ 1812 г., съ които се признаватъ вѣрскитѣ права на християнскитѣ народи въ империята на султанъ Махмудъ II, и реформитѣ отъ 1830 до 1840 г., съ които турското правителство признава равноправието на всички християнски народи. Тѣзи отдавна жадувани права християнитѣ отъ Разложко посрѣщатъ съ възторгъ. Разложани започватъ да отрупватъ турската властъ съ молби да имъ се разреши да си построятъ навсѣкжде черкви. Кжде по-лесно, кжде съ по-голъма упоритостъ, тѣ се сдобиватъ съ фермани,¹⁾ и въ 1832 г. се построява черква въ с. Елешница, презъ 1834 г. — въ Разлогъ, а въ 1835 г. — въ селищата: Банско, Баня, Бачево, Якоруда, Долна-Драглища, Добринища, Бѣлища; презъ 1845 г. — въ Горна-Драглища и въ 1860 г. — въ Добърско. Ентузиазмътъ и благотворителността на цѣлото население сж били ценното богатство, съ които били издигнати храмоветѣ. Надъ входнитѣ врати се виждатъ имената на заслужилитѣ мѣстни първенци и се подчертава благоволенieto на султанъ Махмудъ, на самоков-

1) Въ с. Бачево се пази ферманътъ, обаче до днесъ не е преведенъ, за да се използва.

2) Проф. Б. Фировъ — Възраждането на българ. изкуство — Историческа библиотека, т. I, II и III, 1931 г.

ския владика Игнатий и пр. А отъ подаренитѣ икони въ бачевския храмъ, отъ лѣтуващитѣ тукъ власи, се вижда искрената задружностъ на всички християнски народи за обща освободителна дейностъ.

Съ изграждането на черкви, въ които се отправятъ топли молитви къмъ Всевишния за по-

Черквата въ Банско, построена въ 1835 г.

добри времена и по добъръ животъ, се задоволява една голѣма нужда въ духовния животъ на людетѣ. Утолява се силното религиозно чувство и се дава потикъ за проява на най различни обществени начинания, а образуванитѣ по-късно черковно-училищни общини ставатъ важни обществени институти.

РАЗЛОЖКА ЖИВОПИСНА ШКОЛА

Друга духовна проява презъ тази епоха е разложката живописна школа. Неинъ родоначалникъ е *Тома Вишановъ*, отъ Банско. Отначало той изучавалъ живопись въ атонскитѣ манастири, а по-после отива да обогати знанията си въ Виена. Следъ завръщането му билъ нареченъ *молеръ* (отъ нѣмската дума *Malerg* — живописецъ). Работилъ икони и стенопись въ много македонски и български черкви. Своего изкуство той предава на синъ си Димитъръ (1780-1870 г.) Той билъ съ по-голѣми способности отъ баща си и съ добритѣ си работи става най-добриятъ представителъ на разложката живописна школа. Работилъ главно иконопись и живопись изъ разложкитѣ черкви, Рилския манастиръ, въ Македония, а известно време гостувалъ на князь Милоша.

Други по-добри зографи сж били Симеонъ, синъ на Димитъръ, и Георги, синъ на Симеона, Молерови.

Като рѣзбари при вжтрешната уредба на черквитѣ се издигнали Велянъ Огневъ, преселникъ въ Банско отъ Лазарополе — Дебърско, и неговитѣ наследници. Върху тѣхъ имала влияние дебърската рѣзбарска школа.

Разложкитѣ живописци и рѣзбари иматъ голѣми заслуги като просвѣтители. Тѣ първи, чрезъ творческото съчетание на линии и бои, представятъ разнитѣ християнски сказания за живота и

дѣлата на светци, важни библейски и евангелски събития и пр., давайки ги като нѣщо действително

Работа на бански резбари

и живо по стенигѣ на черкви и манастири. Интересна въ това отношение е голѣмата картина „Сждѣ Божіи“ въ черквата въ с. Добърско.

НАРОДНАТА ПЪСЕНЬ

Свѣтлата епоха на възраждането е дѣло не само на отдѣлната личностъ. Тя се изгради най-вече съ участието на цѣлокупния народъ, който, воденъ отъ своитѣ голѣми духовни водачи като Паисий, Софроний, Неофитъ Рилски и други, заживѣ съ голѣма любовъ къмъ всичко родно: езикъ, историческо минало, просвѣта и пр. Надгробната плоча, която потискаше единъ живо погребанъ народъ, бѣ отмѣстена. Крилата на народната душа бѣха отвързани. Тя погледна природнитѣ красоти на своята родина, героичния подвигъ на много нейни синове и почна да пѣе за тѣхъ. Ето защо презъ това време процвѣтвява народното творчество, особено народната пѣсень.

Разложко — този чудно хубавъ кжтъ на нашата родина, който е малко посещаванъ и описанъ отъ пжтешественици — е живѣло свой самобитенъ животъ и е проявявало свое творчество. Обграденъ на югъ отъ вѣчно снѣжния и красивъ Пиринъ, на изтокъ — отъ широката Родопа, надъ която често се показватъ усмихнати утрини или кървавъ месецъ, и на северъ — Рила, планината, надъ която много пжти грѣло сияние на свобода, сж влияели винаги върху чувствата и душата на разложанина, и той създаде богата лирична пѣсень. Пѣлъ е той, като гледалъ отвисоко потъналата въ зеленина котловина; когато работилъ изъ тѣмнитѣ гори на планинитѣ; когато е каралъ товарни кервани отъ Съ-

ресъ до Виена, или когато се е връщалъ изъ потъващото въ синъ вечеренъ здрачъ, или пъкъ будено отъ гласовити звънци, Разложко поле.

Пѣлъ е той съ мжка въ душата си за житейскитѣ и робски тегла и съ гордостъ възпѣвалъ подвизитѣ на многото борци срещу турската тирания. Съ такива пѣсни той оросявалъ националното си чувство, за да крепне и израстне то по-после въ будно национално съзнание. Стара такава пѣсенъ е за героинята мома Елена, господарка на живописната Момина-клицура, високата „Момина кула“ край рѣка Места, на пѣтя за Неврокопъ:

Ти ли се нае, Елено моме, дървенъ да чувашъ,
Конѣ да броишъ, Елено, моме, гюмрукъ да сбирашъ...

Съ голѣмъ цикълъ любовни и други пѣсни е подхранвалъ народътъ ни онѣзи сърдечни чувства и романтичностъ, тъй необходими въ живота. Ако въ ширещата се днесъ шлагерна пѣсенъ дѣха една до болезненостъ повишена еротика, то въ народната любовна пѣсенъ трепти кристалната чистота, що насажда здравъ моралъ въ душитѣ на младитѣ:

Мори ага ти се жалба нажели
За мене, моме, на тебе,
За мене, козумъ, на тебе:
Мори изкачи се горе високо,
На чардакъ, моме, на капакъ,
На чардакъ, козумъ, на капакъ,
Мари та разгледай горе, надолу,
Низъ поле, моме, низъ гора,
Низъ поле, козумъ, низъ гора.
Мори ага видишъ тевна ми магла,
Де, магли, моме, де магли,
Мори да не речешъ, ке е отъ Бога

Маглата, моме, маглата,
 Маглата, козумъ, маглата.
 Мори това си са моитѣ таги
 За тебе, моме, на мене,
 За тебе, козумъ, на мене.
 Мори ага видишь ситна ми роса
 Де роси, моме, де роси,
 Де роси, козумъ, де роси,
 Мори да не речешъ ке е одъ Бога
 Росата, моме, росата.
 Мори това си са моитѣ съзи
 За тебе, моме, на мене,
 За тебе, козумъ, отъ мене...

(Записана отъ К. Молеровъ*)

Въ повечето пѣсни личи една обща нрав-
 ственостъ, която е обявена като важенъ законъ
 въ съзнанието на людетѣ, и нарушилиятъ го бива
 винаги наказванъ отъ провидението:

Пиле пѣе въ честа гора,
 Каѣо пѣе, чудно пѣе:
 Кой го чуе отъ роднина
 Всѣки лежи по година.
 Дочулъ го е млади Стоянь,
 та е лежалъ деветъ годинъ.
 На майка му се додѣло
 отъ постели постилане,
 отъ възглавници нареждане.
 Майка му вели, говори:
 — „Сине Стояне, Стояне,
 кажи си, сине, грѣветѣ.
 Елъ да умрешъ, елъ да станешъ.

*) Сжщата пѣсенъ, въ малко по-другъ вариантъ, е
 предадена отъ Н. Алексиевъ въ книгата „Разложки го-
 воръ“, стр. 124.

— Мале, ле стара майчице,
 грѣове та много
 Кога бѣхме лудимлади,
 лудимлади, аджамии,
 та шетахме по гората,
 та срещнахме двама млади,
 до две млади, младоженци,
 де вървѣха на повратки.
 Та се никой не нае
 да погуби до две млади.
 Щото бѣше младожена,
 закопахъ го азъ надъ пѣтя;
 щото бѣше невѣстата,
 закопахъ я бре подъ пѣтя.
 Де закопахъ младожена
 излѣзе вита ела.
 Де закопахъ невѣстата
 излѣзе бѣла лоза.
 Пусто женско милостиво
 провлѣкло се презъ пѣтя,
 завило се по елата“.

А майка му заговори:
 — „Синко, Стояне, Стояне,
 деветъ години си лежалъ
 и още деветъ да лежишъ —
 ни да умрешъ, ни да останешъ:
 това бѣше твойта брата,
 твойта брата, твойта снаха.

(Записана въ с. Бачево)

Нека споменемъ, че въ разложката народна пѣсенъ личи и едно ясно и похвално отношение къмъ просвѣтнитѣ въпроси. Въ записаната отъ Н. Алексиевъ пѣсенъ изъ Бѣлица „Леле, Яну, желатину“ малкото дете казва на баща си:

Йой ле, тате, милу тате,
 Стани, тате, вутрумъ рано,
 та си яони врану коньо,
 та си иди на новъ пазаръ,
 та ми купи бала книга,
 да си напраа букварче;
 и ми купи калемченце,
 дивитченце за сто пари;
 та ме прати въ бала Бане,
 тамъ да уча три гудини,
 да науча ду три книги;
 първа книга за кръщене,
 втора книга за вѣнчане,
 трея книга за упѣване.

Съ тази сочна и съдържателна народна пѣсенъ отъ Разложко, показана на свѣта отъ Вукъ Караджича, въ 1824 г., съ помѣстенитѣ пѣсни и думи въ неговия „Додатъкъ“, нашиятъ народъ привлѣче вниманието на учения свѣтъ съ своето духовно богатство. Съ това се даде голѣмъ тласкъ на нашето възраждане.

Много важно обстоятелство за процвѣтяването на народната пѣсенъ въ Разложко, споредъ издирванията на Велико Йордановъ и А. П. Стоиловъ, е, че въ с. Добърско имало школа за народни пѣвци. „По образецъ на стари пѣсни, тѣ създавали нови за случки, които имъ произвеждали силно впечатление“ — пише А. П. Стоиловъ.*) Такъвъ добъръ пѣвецъ-гусларь е билъ Никола Тилковъ, за когото ще стане речъ по-нататкъ.

Изворътъ на народното творчество въ душата на разложани още не е пресъхналъ. Тукъ и сега още се творятъ хубави народни пѣсни.

*) А. П. Стоиловъ — сп. „Отечество“, 1916 г., кн. 22-23, стр. 11—12.

ПРОСВѢТНИ РЕФОРМИ

1. Строене на училища

Стопанскитѣ отрасли и духовни насоки на Разложко презъ XIX в. бързо успѣватъ. Ако въ началото този подемъ бѣше засегналъ повече Банско, сега вече обхваща почти цѣлата котловина. Търговията съ памука се увеличила. Цената му, споредъ дѣдо Геоше Механджиевъ, отъ с. Годлево, се покачва баснословно презъ кримската война — 1853 г. — отъ 3 гроша на 45 гроша козьяктъ. Много души, наричани *кърмари*, събирали групи отъ жени, мъже и деца изъ Разложко и Пуструме и отивали по Драмско и Сърско да обработватъ памука, а кираджии отъ Банско, Годлево, Драглища, Елешница и другаде го пренасяли. Следъ тежка и нехигиенична работа презъ зимата, напролѣтъ се връщали съ известень „кяръ“.

Въ с. Баня се развило доста занаятчийството. Отворени били: 8-10 сапунджийници, които пращали сапунъ най-вече за Самоковъ и София; около 10 желѣзоковачници съ много майстори, които преработвали самоковското и неврокопско желѣзо на плочи и го изпращали къмъ Лъджене и Джумая; 5-6 арабаджийници, 8 бояджийници, 3 калайджийници, 1 вжжарница, 1 часооправница, 1 клинчарница и 16 воденици. Въ с. Годлево имало 7 катранджийници, а въ гората му—около 50. Много катранъ се произвеждалъ и въ Бачево, Бѣлица и Якоруда, който се разнасялъ по България, Тракия и Македония. Въ Мехомия силно се развило грънчар-

ството. Елешница се слави съ своитѣ дюлгери. Въ Банско се разраства кожарството, ножарството, правенето на детски играчки отъ олово. Процъвятъ и други занаяти. Скотовѣдството въ цѣлата котловина е важенъ поминѣкъ.*)

Старитѣ връзки на Разложко съ Рилския и Светогорскитѣ манастири се разширявали. Само отъ Банско всѣкигодно ходѣли повече отъ стотина души на работа тамъ. Отъ друга страна, манастиритѣ почватъ да пращатъ своя добитѣкъ да лѣтува изъ хубавитѣ пасбища на Рила и Пиринъ.

Тѣзи занаятчи, търговци и пр. почватъ да чувствуватъ нужда отъ просвѣта, особено отъ нови свѣтски знания. Ала старото килийно училище не можело нито да събере голѣмия брой желатели за учение, нито пъкъ да имъ даде искания видъ знания. Ето защо, безсилно да задоволи нарастналитѣ житейски и духовни нужди, то претърпява широки преобразования.

Презъ 1862 г. селянитѣ на с. Годлево се завърнали съ добра печалба. Отъ подарѣци и дискуси, презъ великденскитѣ празници, въ черковната каса постѣпили около 10.000 гроша. Следъ празника, въ единъ слънчевъ пролѣтенъ день, мжжетѣ били насѣдали на селския мегданъ, предъ вакѣфския дюкянъ. Гугувки весело пѣли и прехвърквали надъ мегдана между високитѣ стрѣхи. Доволни стопани разказвали за видено и чуто по чужди краища. Отъ дума на дума, единъ подхвърлил:

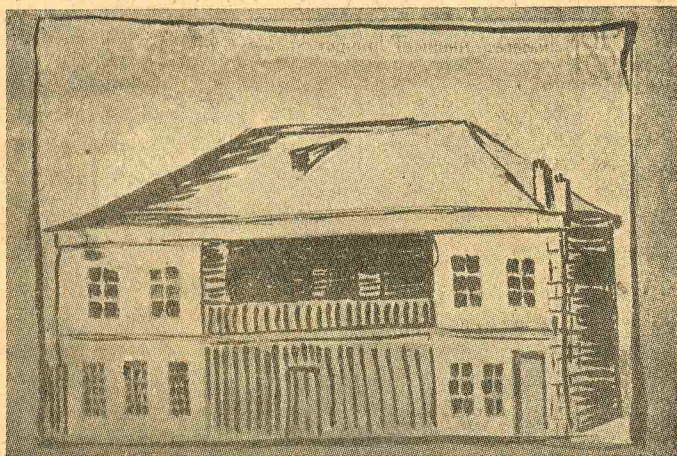
— Я да си направимъ и ние училище, което да събира всички деца. Който е училъ, има четири очи!

*) Нѣкои отъ горнитѣ данни сж взети изъ поменатата книга на В. Кѣнчевъ, стр. 277.

— Да направимъ, — радостно казали всички, — за децата и селото ни ще бжде!

Реченото било сторено.

При сжщия повишенъ духъ бивать построени училища и другаде, както следва: въ Банско —

Училището въ Банско, построено презъ 1857 г.

(Рисунка отъ А. Балевъ)

презъ 1857 г., съ две голъми стаи и всички удобства за новата взаимна метода, което училище изгорѣ презъ 1935 г.; въ Якоруда — 1850 г.; въ Бачево — 1860 г., построено въ черковния дворъ; въ Баня — 1869 г.; въ Елешница — 1865 г.; въ Разлогъ — 1891 г.; въ Добриница — 1906 г.; въ Долна-Драглица — 1905 г., а въ Горна-Драглица — по-рано. Въ Бѣлица било построено училище презъ 1870 г., като му билъ сложенъ следния надписъ: „Взаимно българско училище“

по новата взаимна метода, 1874 г., 20 августъ“. (Датата сочи привършването му).

Така била създадена възможността за развитие на духовната култура въ Разложко и задоволена втората голѣма нужда — отъ училища. Това се потвърждава и отъ пѣтнитѣ бележки на Григоријева въ Турция презъ 1867 г. Тоя пѣтешественикъ пише: „Разложкото окръжие се състои отъ 11 села; половината сѣ българи и въ всѣко отъ тѣзи села има училище“.*)

---

*) Проф. Йорданъ Ивановъ — „Българи въ Македония“, стр. 323.

2. Просвѣтни преобразования и духовни водачи

Голѣмъ успѣхъ въ просвѣтното дѣло, следъ 1850 г., билъ постигнатъ не само съ построяването на хубави за времето си училищни сгради, но и въ подобрене на преподаването и съ уредбата на цѣлия му вътрешенъ животъ. Както казахме, знанията, които даваше старото училище, не задоволяваха нуждитъ на живота. Има вече едно незадоволство отъ общото просвѣтно състояние, и една критика на дотогавашното образование, което даваха килийнитѣ училища и неподготвенитѣ учитетели и свещеници, се прави въ нѣколко дописки отъ Разложко, писани отъ по-буднитѣ и издигнати люде до вестникъ „Македония“, редактиранъ отъ Петко Р. Славейковъ. Дописницитѣ, констатирайки печалнитѣ факти, биятъ тревога, за да се направи необходимото, та да се заработи за по-широка и добра просвѣта, както изъ другитѣ краища.

Така, Христо Ив. Венедиковъ, отъ с. Баня, пише: „Ето ти, бай Петко, ка върви у насъ работата: на мѣсто наука и читалище, и деня и нощя, и дѣлници и праздници ходиме по механичѣ; а пастирето, сиречь поповете, научаваа людето съ най-гнусни думи, щото ако бихъ описалъ всичкитѣ имъ кусоре, не би ги събралъ цѣлия Ви листъ“.!)

1) Георги Дойчиновъ — „Пжтни бележки за шестдневното Разложко царуване“, стр. 16.

Отъ сжщото се оплаква и дописникътъ отъ с. Бѣлица. Специално за реда и уредбата на училището той пише: „Стари и млади се хванали за простотата като за тояга, водятъ се по нея и не искатъ да си смущаватъ спокойствието на духа. Училището ни е дипъ харно: въ него нѣма да видишъ ни таблици, ни карти; само едни голи стени, които денье отражаватъ цвѣрченето на гаргитѣ, а ноше плашливия гласъ на бухала. Зиме се посѣбератъ нѣколко ученици, но щомъ пролѣтъта приближи вече до половината, изпжжда ученицитѣ и туря катинаръ на вратитѣ му. Отъ тогава ученицитѣ напускатъ това благородно занимание и до 26 октомврий се занимаватъ съ полска работа, която не е избужна за всичкитѣ ученици; но само на тия, на които бацитѣ сж много сиромаси, та немогатъ да си цанятъ ратай. За възможнитѣ това е едно пусто навикновение, което се е вкоренило въ наще селяне“.²⁾

Тази именно жизнена повеля докара преобразуването на старото училище. Реформата, извикана отъ живота, бѣше подпомогната и отъ онова, което ставаше и изъ другитѣ краища на страната ни. Знаемъ, че следъ 1835 г. Неофитъ Рилски, за когото ще говоримъ тукъ, макаръ и много накратко, създаде чрезъ габровското училище образа на новото българско училище.

---

²⁾ Пакъ тамъ, стр. 17.

Неофитъ Рилски

Неофитъ, свѣтското име на когото е Никола, е роденъ около 1793 г. Първото четмо и писмо той научава при баща си Петъръ Бѣнинъ. Когато станалъ къмъ 15-годишна възраст, отишелъ съ

Неофитъ Рилски

Тома Вишановъ — зографъ, и синъ му Димитъръ, отъ Банско, да миятъ и зографисватъ иконитѣ на Рилския манастиръ. Тукъ, подъ влиянието на отецъ

Иротей, той напустналъ живописството и се покалугерилъ. Като видѣли у него голѣма наклонностъ къмъ науката, игуменитѣ го пратили да усъвършенствува знанията си въ прочутото грѣцко училище въ Мелникъ, а по-после въ Велесъ, следъ което се завръща и става учителъ въ манастира. За кжсо време той се прочува като добъръ и способенъ учителъ. Отъ търновския митрополитъ бива препорѣчанъ на Априловъ, който го праща въ Букурещъ да усвои новата учебна метода — белланкастеровата, взаимна метода. Следъ деветъ месеца се завръща въ Габрово и отъ 2 януарий 1835 г. почва да реди новото училище по новата метода. Като уредникъ на българското училище, той се проявява като талантливъ учителъ. Това му спечелва голѣма слава изъ всички градове, които се надпреварватъ да го канятъ за учителъ. Виждаме го да отваря училища въ Копривщица, Казанлъкъ и другаде. Става дори професоръ по славянски езикъ въ грѣцкото училище на островъ Халки. Успоредно съ учительовата, преподавателска работа, той развива и писателска. Чувствувайки голѣмата нужда отъ учебници на роденъ езикъ, той съставя граматика и 46-тѣ взаимноучителни таблици. Пръвъ превежда библията.

Презъ цѣлия си животъ Неофитъ остава работливъ и висококръновенъ човѣкъ. Нищо не е било въ състояние, нито високиятъ духовенъ санъ на владика, предлаганъ му отъ сръбския кралъ, нито честитѣ мжчения, на които билъ подлаганъ, да го отклонятъ отъ избрания пжтъ — пжтъ въ служба на просвѣтата и културата на своя народъ.

Въ връзка съ нашата тема, трѣбва да споменемъ за отношението му къмъ просвѣтното дѣло въ Разложко. Когато е билъ учителъ въ манастира, при него сж ходили да се учатъ младежи отъ Разложко. Такъвъ е билъ Иванъ Даскаловъ и

др. Но никое селище отъ Разложко не се е чувствувало достатъчно добре материално, за да го покани да уреди добро училище, а се обръщатъ само за съвети къмъ него, особено земляцитѣ му банскалии. Това заключавамъ отъ кореспонденцията му.¹⁾ Братовчедъ му *Лазаръ Т. Германъ*, съ писмо отъ 23 септемврий 1838 г., между другото, му пише следното: „Намѣрението ми да доведе Борчето кодъ васъ кжде Митровдень, да го оставя да го научите и да се видиме и разговориме. Нашето отечество (Банско) нѣма среча ни способъ да вие бидите тамъ, за да би се прославило нѣщо, кажете ми баре за даскало Захари (Захари Круша отъ Самоковъ е единъ отъ добритѣ ученици на Неофита — Б. автора) чирако ви совершенъ ли е за даскалъ като за насъ, та ако ойдиса кжде пролѣтъ да го вземемъ.“ Въ 1860 г. къмъ него се обръщатъ да имъ съчини прошение до краль Милоша, за да имъ отпустне книги или друго за училище.

Неофитъ Рилски е възлагалъ много голѣма вѣра върху ролята на училището за културното издигане на българския народъ. За това заключаваме особено отъ предисловието къмъ българската граматика: „Познали сж отчасти и нашитѣ едноплеменни тая погрѣшность, сиречь, зашо сж потрѣбни и училища равно колкото и църквитѣ, но ако би рекълъ нѣкой и по-много, не би грѣшилъ, защото богумолството може въ нужда и на поляната, и въ пустинята, и въ кщцата, и на всѣко друго мѣсто да се върши, както що се говори; на всяко мѣсто владичеството его на Бога, но учението не може да се учи на поляната, нито въ

¹⁾ Проф. Ив. Д. Шишмановъ — „Нови студии на българското възраждане“.

гора, нито въ пустиня, но само въ училище“¹⁾ Неофитъ, като многогодишенъ учителъ, е изказалъ и други ценни мисли: 1) че учебниците сж необходими за училището, както сѣчивата на занаятчията и 2) че книгитѣ, които се изучавали въ килийното училище, не сж училищни, а църковни книги, чието механическо заучаване изморява децата и затова не трѣбва да се изучаватъ въ училището. За голѣмитѣ му заслуги къмъ нашето учебно дѣло справедливо е нареченъ отъ Маринъ Дриновъ „патриархъ на българскитѣ учители“²⁾

Преобразователната струя на учебното дѣло, която внася Неофитъ Рилски — взаимноспомогателната метода — имала следнитѣ преимущества:

1) Ученицитѣ се раздѣлятъ на групи; главниятъ учителъ има единъ или повече помощници, които помагатъ на по-слабитѣ ученици по-добре да усвоятъ учебния материалъ.

2) Съ нейното въвеждане се въвеждатъ и нѣкои нови учебни предмети, като: смѣтане, земеописание, граматика и др. По този начинъ обучението, което дотогава имало почти изключително религиозенъ характеръ, започва да придобива все повече свѣтски характеръ.

3) Вжтрешната уредба на учебнитѣ стаи сжщо се подобрява. Правятъ се дѣски за пѣсъкъ, по стеничѣ се окачватъ помагала, поставятъ се желѣзни полукръгове, въ които работятъ групитѣ, разпредѣлени споредъ успѣха си. Обучението отъ единично става групово.

Първо училище въ Разложко, споредъ изискванията на тази метода, било построено и уреде-

¹⁾ Проф. Ив. Д. Шишмановъ, поменатото съчинение, стр. 331.

²⁾ „Списание на българското книжовно д-во“, год. VII, кн. XVII, стр. 2.

но въ Банско, въ 1847 г., съ помощта на М. Т. Везювъ. То било ръководено отъ учителя *Никола п. Филиповъ*, съ добрия му помощникъ *Митъръ Арабаджиевъ*. Бърже въ това училище се разцвѣтѣва богатъ просвѣтенъ животъ. Само следъ четири години отъ отварянето му, въ 1862 г., то имало около 250 ученика.¹⁾

Никола п. Филиповъ Разложанина

(1822-1896 г.)

Първиятъ учитель-преобразователь въ Разложко билъ Никола п. Филиповъ, или даскалъ

Никола Разложанина, както го наричали. Той е роденъ презъ 1822 г. въ Банско и е синъ на попъ

¹⁾ В. Кънчевъ — поменатото съчинение, стр. 230.

Филипъ. Първоначалното си, елементарно образование получилъ при баща си, следъ което става учителъ въ родното си мѣсто. Обаче издигнатиетъ свещеникъ искалъ да види сина си на по-високо стъпало, затова го праща да обогати знанията си въ Рилския манастиръ, а после и въ гръцкото училище въ Мелникъ. Желанието на бащата било благоприятно условие, което подпомогнало да се развиятъ способноститѣ на сина — Никола. Той обикаля нѣкои отъ по-виднитѣ тогавашни учители. Къмъ 1846-1847 г. е билъ ученикъ на Найдень Геровъ въ Копривщица. За сжция В. Кънчевъ пише: „Даскалъ Никола ходилъ въ Пловдивъ, Парзджикъ да учи по български и отъ тамъ донесълъ таблици и книги за новото училище въ Банско“. Съ богатитѣ си знания, които получилъ, и голѣмата си преданостъ къмъ изграждането на учебното ни дѣло си спечелилъ име на добъръ учителъ. Отъ много мѣста почватъ да го канятъ и уславятъ за учителъ. Тръгва той да обикаля села и градове като носачъ на нови знания, на новата взаимноспомогателна метода и пригоденитѣ за нея отъ Н. Рилски учебници. За него Ив. Кеповъ пише: „Даскалъ Никола Разложанина се ползува съ славата на добъръ учителъ, който пръвъ изоставилъ килийното училище и предавалъ българска и славянска граматика, гражданско земеописание, аритметика, свещена история и катехизисъ.“¹⁾ По-после, около 1860 г., той пръвъ замѣня въ банското училище 46-тѣ таблици съ букваръ и др. учебници. И досега се споменава за добрия му начинъ при обучението. Благодарение на доброто начало, което той даде на банското училище, постигнаха се тѣзи успѣхи, отъ които е въ възторгъ не само В. Кънчевъ.

¹⁾ Ив. Кеповъ — списание „Илиндень“, кн. 7 и 8, 1934 г.

Никола п. Филиповъ учителствувалъ изъ следнитѣ селища: Калоферъ — 1848-1849 г., Чирпанъ, Карлово, Пирдопъ, Перушица, Бобошево, Свищовъ и другаде. Но не е било лесно въ тѣзи първи години на нашето просвѣтно възмогване да отваряшъ и редишъ училища и правишъ нововвѣдения. Прѣчки за въвеждането на новата метода биватъ му правени и отъ нѣкои крайно консервативни първенци, какъвто е случаятъ презъ учителствуването му въ Бобошево. За това Ив. Кеповъ пише: „Като имаме предвидъ неговата неговорчивостъ и прѣмота, може съ голѣма вѣроятность да се допустне, че и въ Бобошево той станалъ неприятенъ на чорбаджиитѣ и защитницитѣ на килийното училище“.¹⁾

Ала дейността на Никола п. Филиповъ не се заключавала само въ добритѣ успѣхи, които ималъ при обучаването на малкитѣ деца. Той се занимавалъ и се проявилъ като писачъ по разни просвѣтни въпроси. Съ Неофита Рилски размѣня мисли и върху черковната служба и длѣжноститѣ на свещеницитѣ, които тогава не ги познавали добре.

Закърменъ съ народнически духъ отъ своитѣ голѣми учители, той проявилъ и голѣма извънучилищна дейность. Съ помощника си попъ Иванъ Рабаджиевъ, той образувалъ малкъ кржжець отъ селяни, съ които започва да тълкува библията и евангелието. Сжщитѣ въстанали и противъ народнитѣ суевѣрия, обаче съ своето проповѣдничество тѣ отишли твърде надалече, като почнали явно да говорятъ противъ калугеритѣ и поститѣ. Обвинението, че съ всичко това подготвили почва на протестантството, е неоснователно, което ще видимъ по-нататкъ. Всѣки празникъ Н. п. Филиповъ нарамвалъ книги, преписвани повечето отъ

¹⁾ Ив. Кеповъ — пакъ тамъ.

него, и обикалялъ пеши селищата изъ Разложко и Неврокопско. Държалъ въ черквитѣ много хубави беседи, съ които уяснявалъ много въпроси. Въ това отношение той е рѣдъкъ деятель. Въ гърдитѣ му е горѣлъ духътъ на Паисия и трептѣла любовта на сжщия къмъ нашия народъ. Взималъ е участие и въ борбитѣ срещу гръцкото духовенство.

Поради новаторството му въ учебното дѣло и пламенната му общопроевѣтна дейность, на много мѣста той не дочаквалъ края на учебната година. Презъ 1883 г., когато билъ учитель въ Банско, билъ изпратенъ на заточение въ Мала-Азия, заедно съ другитѣ добри учители въ Разложко. Следъ това той се преселилъ въ София, кждето, презъ 1896 г., се ржкоположилъ за свещеникъ. Тамъ и умрѣлъ. Силнитѣ духомъ личности, като Никола п. Филиповъ, допринесоха много за създаването на една отъ най-свѣтлигѣ за нашия народъ епохи — възраждането.

Дамянъ Поповъ

Добъръ пионеръ на новата метода въ Разложко билъ и Дамянъ Поповъ, родомъ отъ Пазарджикъ. Възпитаникъ на Йоакимъ Груевъ, той израства въ Разложко като романтична и бунтарска натура. Владѣлъ добре турски и френски езици, свирилъ на хармоника и флейта и билъ добъръ компаньоръ. За учитель на якорудчени е билъ препоржчанъ отъ Христо Г. Дановъ. Билъ сжщевременно пратеникъ на комитета на IV революционенъ окржгъ. Въ Якоруда продѣлжилъ започнатото отъ Георги Назарчевъ. Успѣлъ да победи напѣлно течението на старитѣ, като подготвилъ едно младо поколѣние, което дълги години ржководи просвѣтното дѣло. Толкова добре уреж-

да якорудското училище, че то става първото въ околията и въ него се стичатъ да се учатъ младежи отъ другитѣ селища. Авторитетътъ и обаянието му сж били толкова голѣми, казва Н. п. Филиповъ, че момитѣ му съчиняватъ пѣсенъ. Въ продължение на нѣколко години той обикаля селищата: Разлогъ, Банско и Баня и навсѣкжде въвежда новитѣ методични постижения и постига голѣми успѣхи. Пръвъ той въ това страшно време запѣва въ училищата патриотични революционни пѣсни, като „Горо ле, горо, зелена“ и други. Въ Разлогъ за помощникъ му билъ Иванъ Даскаловъ, съ когото първи въвеждатъ новата метода. Покрай добре вършената учебна работа по взаимната метода, той започва и революционната. Събира тайно младежи и почва да ги готви за близкото въстание. Съ помощника си лѣятъ куршуми. Тази му дейность, обаче, не се харесала на старитѣ — първенцитѣ; упрѣкватъ го, че е блажилъ презъ пости и пр. и една нощъ го изгонватъ, като на негово мѣсто идва Михаилъ Бѣлжековъ, отъ с. Годлево, който билъ тѣхенъ привърженикъ.

Презъ 1868 г., като учителъ въ едно неврокопско село, една нощъ той изгаря въ черквата всички грѣцки книги и избѣгалъ.

Зафиръ Младеновъ

Сжщо добъръ учителъ по новата метода въ Разложко е билъ и Зафиръ Младеновъ, отъ София. Много интеллигентенъ мжжъ, сжщо пратеникъ на х. Никола Вардевъ въ Якоруда. Пръвъ въвежда печатни учебници, учебни карти и други помагала. Споредъ споменитѣ на Серафимъ Бояновъ, той билъ по това време „най-учениятъ даскалъ

въ Разложко“,¹⁾ Учителствувалъ въ по-издигнатитѣ селища: Якоруда, Разлогъ, Баня и Банско. Макарь физически инвалидъ, съ единъ кракъ, той вършилъ образцово учительовата си работа. А съ благия си характеръ оставилъ много мили спомени всрѣдъ своитѣ ученици.

Михаилъ п. Филиповъ

Михаилъ п. Филиповъ е родомъ отъ с. Годлево (1835-1910 г.).²⁾ Училъ се при попъ Теофилъ въ Бѣлица и при Димитъръ Арабаджиевъ въ Банско. По-после ходилъ да обогати знанията си въ Пловдивъ, при Йоакимъ Груевъ, и въ Т. Пазарджикъ, при отецъ Кесария, кждето се подготвя за добъръ черковенъ пѣвецъ. Добре подготвенъ, той дълги години работилъ въ учителското поприще — цѣли 39 години. Учителствувалъ въ гр. Мехомия, Горна и Долна-Драглища, Бѣлица, Годлево (Разложко), Владимирово (Малешевско) Сърбиново (Горноджумайско), Костенецъ, Долна-Баня (Самоковско) и 20 години въ Влахи (Мелнишко). Когато билъ въ последното село, първенцитѣ отъ благодарностъ за добрата му работа, като тръгнали на поклонение за Иерусалимъ, завели и него. Отъ тогава той станалъ хаджия. Въ Разлогъ заелъ страната на „старитѣ“ въ общественитѣ работи. За книжовната му дейность ще говоримъ на друго мѣсто.

Иванъ Мих. Даскаловъ

Родътъ Даскалови-Манзурови, а по-старото имъ име Тасчиеви, дошелъ въ Разлогъ отъ Ос-

¹⁾ Проф. Мих. Арнаудовъ — „Двама забравени фолклористи“.

²⁾ А. П. Стоиловъ — Български книжовници въ Македония, г. II.

ново, Горноджумайско, при потурчването на това село. Този род е далъ нѣколко свещеници и учители на Разлогъ. Най-трайни спомени всрѣдъ населението съ своята обществена работа оставилъ *дѣдо Иванъ Даскало*. Иванъ Даскаловъ (1836—1925 г.) получилъ килийното образование при баща си, попъ Михаилъ. Още рано станалъ килиенъ учителъ, като работилъ и каменодѣлство. По-послѣотива въ Рилския манастиръ при Неофита да усвои новата метода. Следъ завръщането си работи като добъръ учителъ по нея. Взималъ участие и стоялъ начело на всички обществени работи и освободителни борби, за което не веднажъ билъ преследванъ и наказванъ отъ турцитѣ, а презъ 1882 г. бива заточенъ, заедно съ сина си Илия и другитѣ добри учители отъ Разложко. При това заточване загубилъ сина си въ затворитѣ на Мала-Азия.

Като преобразователи на учебното дѣло и носачи на новитѣ педагогически идеи и методи въ Разложко по това време се проявили и следнитѣ учители:

1) *Цвѣтко Дрончиловъ*, отъ Горна-Драглища, който чрезъ самообразование се доста усвѣршенствувалъ и издигналъ въ своята практика и ревностно работилъ въ много селища — Банско, Добринища, Баня, Горна-Драглища и другаде. Съ облекчителна въздишка си спомватъ много души, какъ много наказващиятъ Цвѣтко отъ едно време далъ свобода на ученицитѣ. Настѣпила нова ера въ училището. Билъ съ високъ и гордъ националенъ духъ и училъ децата на патриотични пѣсни. Заточенъ билъ презъ 1882 г.

2) *Димитъръ Самарджиевъ*, въ с. Д.-Драглища, и *Лазаръ Нишковъ*, отъ гр. Разлогъ.

3) *Димитъръ Заховъ*, въ Якоруда.

4) *Вельо Атанасовъ* и *Данаилъ Филиповъ*, въ Добърско.

5) *Йорданъ Цвѣтковъ*, въ Бачево.

6) *Димитъръ Арабаджиевъ*, въ Банско. Умрѣлъ като заточеникъ.

7) *Иванъ Праматеревъ*, който ходилъ да усвои новата метода при Н. п. Филиповъ въ Банско.

Покрай другитѣ методични нововъведения и просвѣтни реформи, споменатитѣ, пъкъ и други учители, разпространяватъ и работятъ по така наречената звучна метода на Йорданъ Ковачевъ (къмъ 1880 г.). Споредъ последния, българската азбука не трѣбва да се изучава „азъ, буки, веди“ и т. н., а *а, бе, ве* и пр. Това опростяване много улеснило нейното усвояване и служенето съ нея въ обучението и живота. Почнали да се въвеждатъ и много нови предмети съ свѣтски характеръ.

Ведно съ тѣзи важни въведения въ учебното дѣло, дошелъ и единъ новъ кадъръ учители, съ по-голъмо образование и по-голъма педагогическа подготовка, получени въ класнитѣ училища на Солунъ, Съресъ, София и другаде. Въ с. Бѣлица такива били *Константинъ Слезъ* и *Алекси Петровичъ*, а въ с. Годлево — *Никола Бълежковъ*.¹⁾

Старитѣ учители, както видѣхме вече, сжщо потърсили освежаване на своята практика, като отивали да следватъ разни педагогически курсове, или пъкъ учителствували заедно съ нѣкой добъръ учитель, за да усвоятъ новитѣ методи. Така уреждано, учебното дѣло крачило бързо напредъ и привличало много разлоглийчета да вкусатъ отъ сладкитѣ плодове на науката.

¹⁾ Г. Кандиларовъ — „Български гимназии и основни училища въ Солунъ“.

Христо Г. Дановъ, Никола х. Вардевъ и Георги Финдринъ

За успѣха на просвѣтното дѣло въ Разложко иматъ заслуги и единъ особенъ родъ просвѣтни дейци. Първи измежду тѣхъ е Христо Г. Дановъ, отъ Клисуре. Следъ нѣколкогодишно учителствуване, той става книжаръ въ Пловдивъ и организира цѣла мрежа отъ пжтущащи книжари изъ всички краища на Мизия, Македония и Тракия. Така той става единъ отъ първитѣ ревностни разпространители на българската книга. Обичѣта му къмъ народната просвѣта била голѣма. Той постоянно се интересувалъ кжде какъ върви учебното дѣло и кое селище отъ какво има нужда. Притичалъ се веднага да спомогнува съ каквото може: било като препоръчва добри учители, било като подарява книги и пр. Съ този родолюбивъ деецъ се свързватъ *Никола х. Вардевъ*, отъ с. Якоруда, и *Георги Финдринъ*, отъ Разлогъ. Чрезъ него тѣ изпращатъ двама добри учители въ Разложко, Д. Поповъ и З. Младеновъ.

Високото съзнание на Н. х. Вардевъ и Г. Финдринъ, макаръ и много рано, ги издигнало високо надъ обикновената професионална книжарска дейность, като добри общественици.

Н. х. Вардевъ довежда способни учители, доставя учебници, карти и др. на якорудското и другитѣ училища. Въ 1881 г. съ свои сръдства той издава и разпространява „Недѣлника“ на *Софроний Врачански*. Въ края на живота си прави едно завещание на якорудското училище.

Георги Финдринъ, който умѣлъ да лѣе прѣстени и други нѣща отъ олово и ги разпространявалъ надалече, винаги при завръщането си, било отъ Пловдивъ, Самоковъ, Солунъ, или другаде, донасялъ книги. Неуморно съ своето конче обика-

лялъ разложитѣ селища и разнасялъ книги. Но често покрай учебниците носѣлъ и забранени книги. За тази си дейность той не веднажъ изпащаль, а презъ 1882 г. билъ заточенъ въ Мала-Азия. Въ неговата кжца известно време се помѣщавало училище. Той билъ единъ отъ добритѣ общественици на Разлогъ.

Тукъ е мѣстото да спомена и онова, което донесе протестантството въ Разложко. Нѣмамъ за целъ да обяснявамъ причинитѣ, които го докараха, неговитѣ положителни и отрицателни страни, а ще изтъкна само важния за насъ фактъ, че около тѣзи събития — разпространението на протестантството и унияството — както къмъ папата, тъй и къмъ протестанскитѣ общества, къмъ патриаршията и високата порта, нашиятъ народъ, на първо мѣсто до черковнитѣ свободи, поставяше и настойчивото искане за народно училище, въ което да сѣ обучаватъ децата му на роденъ майчинъ езикъ.¹⁾ Въ това отношение протестантитѣ дадоха известна подкрепа. Съ тѣхно съдействие Н. Рилски превежда и издава библията. Съ тѣхни сръдства били отворени училища въ Банско и Разлогъ. Когато човѣкъ и сега приказва съ завършилитѣ ги стари жени, вижда, че тѣ сж получили добро образование за времето си. Човѣкъ остава изненаданъ, когато слуша 80-годишни жени, живѣли въ тежка действителность, съ увлѣчение да разказватъ за произведенията на Л. Толстой и други свѣтовни автори.

Лоши послѣдствия върху просвѣтното дѣло остави жестокото потушаване на Разложкото въстание отъ 1878 г. Село Баня било изгорѣно, а много видни и добри общественици и будни учи-

¹⁾ С. Радевъ — „Македония и възраждането на България“, стр. 330.

тели били принудени да напустнатъ края и емигриратъ въ България.

Разглеждайки тази епоха, човѣкъ остава въ изумление, когато вижда съ какво внимание, съ какъвъ трепетъ е следенъ вървежътъ на просвѣтното дѣло и съ какъвъ възторгъ е посрещанъ всѣки неговъ успѣхъ. Това добре личи отъ една дописка до в. „Македония“ отъ Банско, часть отъ отъ която даваме тукъ:

„Нѣкои отъ нашитѣ чорбаджии подканяни отъ родолюбіе есенесъ ся събрахж и рѣшиха да уредя училището си и да хванжтъ добри учители. И така подбудени отъ родолюбіе събрахж помежду си доволнж помощъ и поддържяхж за тѣзи годинж двама добри учители. Ми това съ радость щѣхме още есенесъ да ви пишеме и да изявимъ радостьтж си предъ васъ и предъ народа ны, обаче ся рѣсихме да прѣчакаме да видиме и плодови на трудоветѣ си и тогасъ още съ по-голъма радость да дойдемъ до вѣстника вы да изяви тайни радость. На 11 того въ неделж главниятъ ни учитель Г-нъ Атанасъ Б. Кръстовъ отвори испитаніето съ едно кратко словце подбудително за ученіето и колко е то сега за насъ нужно. Ученицитѣ отъ отдѣлното прѣданіе на брой до 30 раздѣлени на три класа ся испитавахж отъ Христіанскій Катихизисъ, Граматика, Землеописание. . . Ученицитѣ сж отговорихж много добре и всички ся задоволихж. *Никой отъ слушателитѣ неможя да ся въздържи да ся непросълзи като слушаше отговоритѣ на маловъзрастнитѣ ученици“...¹⁾*

¹⁾ Вестникъ „Македония“, 22 юлий 1867 г., бр. 34.

БОРБАТА СРЕЩУ ГРЪЦКОТО ДУХОВЕНСТВО

Презъ XIX в. нашиятъ народъ положи голѣми усилия за изграждането на своята национална култура. Съ героична упоритостъ той се борѣ срещу всички прѣчки, които спѣваха създаването на просвѣтнитѣ ни и духовни огнища. Такива спѣнки систематично му бѣха правени, както отъ владѣтелитѣ-турци, тѣй и отъ грѣцкото духовенство.

Още при падането на българитѣ, пѣкъ и на другитѣ християнски народи, подъ турска властъ, грѣцкото духовенство се обявило като тѣхенъ вѣрски представителъ, и дълго време всички християни, включително и ние, били наричани отъ турцитѣ съ името на гърцитѣ — „румъ милетъ“. На „румъ милета“, пише въ стария ферманъ, въ село Бачево се разрешава построяването на черква, макаръ че никога грѣцки кракъ тамъ не е стѣпвалъ (документътъ е отъ 1835 г. и се пази при черквата). Така гърцитѣ останали за духовни наши господари. Като такива тѣ имали голѣми материални изгоди. Събирали такси при разнитѣ обреди, при ржкополагането на свещеници, което се обрѣщало дори въ цѣла търговия. Въ с. Елешница се помни, че свещеницитѣ били уславяни за 500 гроша, отъ които 300 трѣбвало да дадатъ на грѣцкия влидика.

За нравствения упадѣкъ на грѣцкитѣ владичи говори и следниятъ фактъ. Самоковскиятъ влидика Матей, прочутъ по своитѣ безчинства, връщайки се отъ Разложко, въ Якорудския балканъ излѣгалъ овчари и взелъ нѣколко овена, за които се сѣдили по-после.

Възраждането на българския народъ е почнало да заплашва и влияе зле върху тѣзи ни зависимости отъ гръцкото духовенство, затова последното се обявило решително противъ общото издигане на нашия народъ. Гръцкитѣ владици почнали една денационализаторска дейность, та да могатъ да спратъ националното ни осъзнаване и си осигурятъ своето господство и влияние. Така се туря началото на една дълга освободителна борба на българитѣ срещу елинизма, както другаде, тѣй и въ Разложко, отъ която ще споменемъ нѣкои по-важни моменти и по-активни дейци.

Следъ чумавитѣ години, къмъ 1814 г., синътъ на разложанина Йосифъ Манзурски, Михаилъ, билъ взетъ отъ гръцкия владика въ гр. Самоковъ, кждето билъ обучаванъ и възпитаванъ по гръцки. Воденъ е билъ дори въ светоорскитѣ манастири, за да бжде погърченъ, обаче той не се подалъ на това гръцко желание. Избѣгалъ и станалъ учителъ въ Разлогъ, а по-късно се ржкоположилъ за свещеникъ.

Презъ 1835 г. черквата въ с. Годлево била привършена и гръцкиятъ владика тръгналъ да отиде за освещаването ѝ, но селянитѣ я затворили и не го приели. Дори спрѣли попъ Ивана, който билъ ржкоположенъ отъ гръцкия владика, и не го приели за свещеникъ, докато не обещалъ, че ще служи въ черквата на български езикъ.

По-късно въ черквата въ с. Горна-Драглища гръцки владика служилъ на гръцки езикъ. Архимандритъ Илия, или Дели Папазъ, както го наричали турцитѣ, отъ с. Бѣлица, предизвикалъ скандалъ посрѣдъ службата.¹⁾

¹⁾ Н. Алексиевъ — Разложки говоръ — сп. „Македонски прегледъ“, 1930 г., стр. 92.

Въ гр. Мехомия (Разлогъ) дошелъ гръцки владика и почналъ да служи въ черквата на гръцки. Попъ Гавраилъ предизвикалъ сжщо скандалъ, като отишелъ при вратата и почналъ съ високъ гласъ да служи на български езикъ. Хората се насъбрали около него. И владиката отишелъ тамъ, продължавайки да служи на гръцки. Попъ Гавраилъ влѣзалъ пъкъ въ олтара. Така двамата се гонили изъ черквата, докато най-после владиката се почувствувалъ победенъ и напустналъ храма.

Братя Докторови, отъ с. Долна-Драглища, особено Сава, водили разпалена агитация срещу гръцкото духовенство изъ Разложко, Неврокопско, Св.-Врачко и Петричко. Въ споменитѣ на свещеникъ Сава Докторовъ²⁾ четемъ, че дори се сбивали съ гръцкитѣ владици на нѣколко пжти. Борбата срещу гръцизма била водена организирано и спонтанно. Ето какво разказва свещеникътъ: „Единъ день се събрахме всички учители и свещеници отъ Разлога и решихме енергично да се възползуваме отъ свободата, която султанътъ ни бѣше далъ. Трѣбваше да се обикалятъ всички села. Това бѣше много важно, защото имаше мѣста, гдето хората още не знаеха за станалата промѣна, нито пъкъ разбираха значението ѝ. Братъ ми обикаляше селата като екимджия. Присъединихъ се и азъ къмъ него, като се нагърбихъ съ тази работа.“

Поддържани били постоянни връзки и съ ржководителитѣ на черковната борба въ Цариградъ. Това добре личи отъ едно писмо отъ 1870 г., подписано отъ Иларионъ Макариополски, Д-ръ Ст. Чомаковъ и др., пратено до „Разложката община“, въ което се говори за важността на момента отъ

²⁾ Д-ръ Ц. Торбовъ—Спомени на свещеникъ Сава Докторовъ, стр. 10.

борбата и необходимостта от материална помощ. Съ него, казват тѣ, „се отправяме, както до други, така и до почитаемата ваша община, да я поканиме да би принесла и тя лептата си въ общия народен ковчегъ за неизбѣжни разноски“. ¹⁾

Отъ Банско активно участие въ черковнитѣ борби сж вземали Неофитъ Рилски и братя Благо и Никола Тодеви. ²⁾ По-възрастниятъ отъ тѣхъ, Благо, борческа натура и приятелъ на Ильо войвода, не веднажъ е уреждалъ горчиви „нумера“ на грѣцкитѣ владици и добра защита на своитѣ сънародници. Ходилъ тайно чакъ въ Самоковъ да учовѣчава низкопадналия дѣдо Матей. Уредилъ му по-особено посрѣщане и изпращане въ Банско, при което владиката, по „необясними“ причини, падналъ отъ коня и си счупилъ кракътъ.

Срещу грѣцизма се проявила и младата ентузиазизирана учителка Тодорица п. Николова, отъ гр. Разлогъ. Тя учителствува въ Неврокопъ, Гевгели и другаде изъ Македония, кждето бива гонена и изтезавана. Нанасяни ѝ били тежки побоища.

Борбата срещу грѣцкото духовенство, което е било безнравствено и алчно, е дало отзвукъ дълбоко въ душата на нѣрода, който пѣлъ много пѣсни срещу тѣхъ. Тая борба е имала и ясно политическа тенденция. Това се вижда отъ следния случай въ с. Елешница. Следъ 1876 г. тамъ отишелъ грѣцки владика. Спира въ една кжща и чака да дойдатъ да му се поклонятъ отъ повѣреното паство, обаче никой не идва. Тогава той вика домакина и почва да го пита: „Откъде извира селската рѣка?“ Селянинътъ му отговорилъ, че идва нейде наблизу отъ Родопитѣ. Ала владиката възразилъ:

¹⁾ Публикувано отъ Л. Томовъ въ сп. „Македонски прегледъ“, год. VII, кн. 2, стр. 183.

²⁾ К. Молеровъ — сп. „Македонски прегледъ“ — 1932 г.

„Не, тя идва отъ Батакъ!“ Този разговоръ и тѣзи отговори били повторени нѣколко пжти. Владиката ядосанъ си отишелъ, непосетенъ отъ никой и дълбоко убеденъ въ онова, което преживявалъ народътъ ни. Разбралъ той, че идеята за освобождението ни не е умъртвена въ страшнитѣ кланета въ Батакъ и Перушица, че тя не е изгорѣла въ пламъцитѣ, които се извиха надъ много селища, а като фениксъ е изкочила изъ пепелищата и е застанала още по-високо на родното ни небе и прѣска омайваща свѣтлина и сила.

Съ подобни на споменатитѣ постъпки разложани твърдо отбиха пристѣпитѣ на Фенеръ и не позволиха той да пустне тукъ отровнитѣ си корени, както другаде. Нищо не е било въ състояние да подчини „Републиканската Разложка црква“¹⁾ да пречупи националното имъ съзнание и да умъртви майчиния ни езикъ. Дори, споредъ свещеникъ Ив. Асиянчинъ, гръцкитѣ владици били принудени въ края на краищата да служатъ на разваленъ български езикъ въ черквитѣ. А Н. Алексиевъ пише, че „въ по-ново време не имъ е било твърде приятно да шетатъ низъ тоя неприветливъ за тѣхъ край“.²⁾ Националниятъ духъ на Разложко, както се изразява проф. Йорданъ Ивановъ, остана една непробиваема „национална твърдина“.

---

1) В. Кънчевъ — Мсб. „Народни умотворения“, кн. 12, стр. 280.

2) Н. Алексиевъ — Разложки говоръ — сп. „Македонски прегледъ“, 1930 г., стр. 92.

РАЗВОЙ НА КЛАСНИТЪ УЧИЛИЩА

Националното съзнание било вече повдигнато; напредъкът на науката презъ XIX в. билъ голѣмъ; нуждитъ на разгъналия се животъ нарастнали; като естествена последица отъ практикуваната песталоциева, групова метода, учебното дѣло прекрачило прага на старото първоначално училище и потърсило новъ тремъ за класно. Сжщо благоприятно условие за развитието на класнитъ училища е, че следъ 1872 г. за учебното дѣло въ Македония почва да съдействува и Екзархията. Издигналитъ се южномакедонски градове Солунъ, Съръ, Скопие, както и Одринъ, сжщо оказватъ влияние.

Първиятъ и най-добъръ организаторъ-уредникъ на класното училище въ Разложко е *Серафимъ Ив. Бояновъ*. Роденъ е въ с. Д.-Драглища презъ 1863 г. Първоначално се училъ въ селото си, по-после ходилъ при високоинтелигентния и прочутъ навремето въ този край Зафиръ Младеновъ и при други видни учители. Следъ голѣмото Разложко въстание въ 1878 г. родителитъ му се преселили въ Златица, кждето завеждатъ и него. Макаръ и беденъ, но съ голѣми усилия и помощи отъ родолюбиви граждани, презъ 1886 г. той завършилъ софийската класическа гимназия. Следъ това става екзархийски учителъ въ Фенеръ, кждето завръзва познанство съ екзарха, който искалъ да го прати да продѣлжи образованието си въ Русия. Но мисълта за родния му край у него не угасвала и той помолилъ екзарха да отпусне суми за класни училища въ Разложко. Споредъ

онова, което съобщилъ въ единъ разговоръ на К. Молеровъ, екзархътъ му казалъ, че отварятъ училища тамъ, където има чужда пропаганда. Но Бояновъ се досѣтилъ и му припомнилъ, че въ Разложко се разпространява протестантството. Тогава екзархътъ се съгласилъ и далъ съгласието си за откриване на училища въ Разложко. Идва Бояновъ въ Банско и къмъ 1892 г. се заема съ уреждането на класно училище и гарантира за дълги години добрия му успѣхъ. Макаръ че класното училище въ Банско е било отворено още къмъ 1890 г. и на първо време за директоръ да е билъ назначенъ К. Самарджиевъ, по произходъ влахъ, обаче уредникъ си остава Бояновъ. Последниятъ урежда пансионъ, повече съ лични сръдства, и дава възможностъ на много даровити младежи отъ Разложко, Неврокопско, Дупница, Поструме и другаде да получатъ образование. Той е единъ отъ малцината учители, които изцѣло се отдаватъ на учителовата работа, като не пощадилъ дори и здравето си. Организира ученически хоръ, съ който обикаля селищата въ околията и убедително говори за ползата отъ просвѣта. Подготвя за пръвъ пжть театрални представления, на които били играни пиеситѣ „Геновева“, „Зла жена“ и др. Тази му любовъ къмъ науката той предалъ на ученицитѣ си. Много отъ тѣхъ завършватъ сръдни и висши училища. Така че Бояновъ е не само преобразователь; съ неизчерпаемата си енергия и широка култура можалъ да вдѣхнови разложани, да засили у тѣхъ повече жаждата за просвѣта.

Друга негова важна заслуга не само за Разложко, но въобще за нашата книжовность е, споредъ думитѣ на проф. М. Арнаудовъ,¹⁾ че той съ

¹⁾ Проф. М. Арнаудовъ — „Двама забравени фолклористи“.

едно „важно решение и упорство“ ходи да събира народни пѣсни. За тази му книжовна дейность ще говоримъ въ една отъ следнитѣ глави. Близкъ билъ на Боянъ Пеневъ, д-ръ Кръстевъ и на други видни наши книжовници.

Като учителъ въ Банско, той урежда и ръководи редица публични спорове между православнитѣ и протестантитѣ. По-възрастнитѣ сега съ радостъ си спомватъ възторга и просвѣтното оживление, което внесълъ тамъ Бояновъ.

Учителствувалъ още въ Копривщица, Златица, София и другаде и навсѣкжде уреждалъ и ръководилъ хорове, вечеринки, читалища и пр. и оставилъ дълбоки следи въ просвѣтното ни дѣло. Презъ последнитѣ години отъ живота си билъ активенъ деецъ на Разложката и Златишката дружби въ София.*)

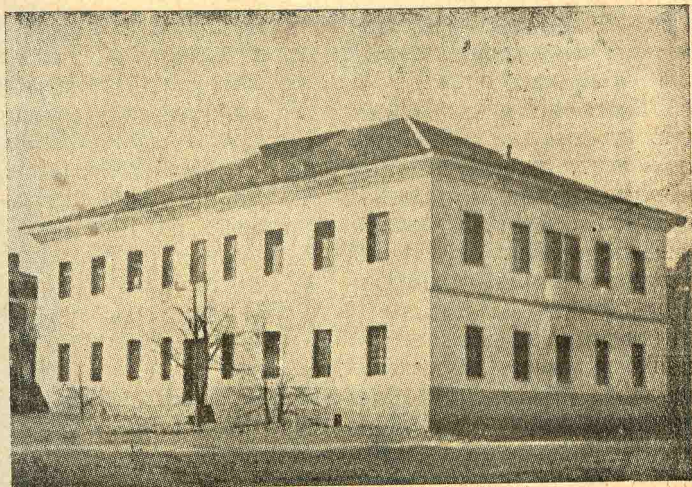
Бояновъ не билъ чуждъ и на политическитѣ борби на нашия народъ. Като ученикъ, още въ VIII кл., презъ сръбско-българската война той отива доброволецъ, а като учителъ въ Банско дава съдействие на Гоце Делчевъ за образуването на първитѣ тайни революционни комитети. До края на живота националното му чувство запазва голѣма чистота. Той силно се възмущавалъ и негодувалъ срещу кариеризма, който бѣше обхваналь нѣкои македонски общественици.

По сщщото време въ Банско отворили класно училище и протестантитѣ.

Къмъ 1880 г. килията въ кичестия черковенъ дворъ на Разлогъ става тѣсна за многото ученици; по това време почватъ да се отварятъ махаленски училища: въ „Крапата махала“ — въ кжщата на Тасе Хаджийски, и въ „Дългата махала“ — въ кжщитѣ на Кириянъ Стойчевъ и Георги Финдринъ. Протестантитѣ отварятъ училище въ своята черква.

*) Серафимъ Ив. Божиновъ почина въ 1937 г.

Така се дошло и до решението за отваряне на класно училище и построяване на по-голямо училищно здание. За пръв път класове били отворени презъ 1883-1884 г., 1884-1885 г. съ учители Стою Пелтековъ, отъ с. Гайтаниново — Неврокопско, и Димитъръ Тасевъ Хаджиевъ, отъ Разлогъ, следъ което били закрити. Следъ дълги спънки, правени отъ турската власт, за които споменаваме и на друго мѣсто, къмъ 1891 г. новата постройка е била готова, и класното училище за-

Класното училище въ гр. Разлогъ,
построено въ 1892 г.

почва да функционира. Начело на грескавата работа при построяването му стояли нѣколко първенци, като: Иванъ Даскаловъ, икономъ Никола Ангеловъ, Никола Каназиревъ и др. Директоръ въ новото училище билъ Найдовъ отъ Охридъ.

По това време класни училища се отварят въ Якоруда, Бѣлица и Баня. Повечето класни учители били родомъ отъ разложкитѣ селища. Съ голѣмъ ентузиазъмъ и рѣдка настойчивость ржководили тѣ просвѣтното дѣло. Известни съ дългогодишната си практика на класни учители сж: Иванъ Бѣлежковъ и Симеонъ п. Константиновъ, отъ Годлево, Кочо и Димитъръ Молерови, отъ Банско, Лука Т. Мелийчинъ, отъ Бѣлица и др.

Каменниятъ надписъ на Разложкото училище подчертава добре целта, за която е било построено: „Градско Мехомийско българско класно училище „Св. св. Кирилъ и Методий“, 1891 г., 20 октомврий“.

А за добрата уредба на тѣзи първи класни училища заключаваме отъ описанието, което В. Кънчевъ прави за Банско: „Училището е построено на два ката. Съзидано е отъ камъни, здраво и хубаво. Долниятъ катъ има четири широки стаи. Горниятъ катъ има две стаи за ученицитѣ, единъ голѣмъ салонъ, за държане проповѣди, и учителска стая. Чиноветѣ сж яки, здрави и хубаво направени. Предъ училището има голѣмъ дворъ. Тукъ видѣхъ за пръвъ пжтъ въ Македония гимнастика за упражнение за ученицитѣ. Имаше паралелки, високи дървета съ висулки, стълби и ниски дървета съ прѣчки за играене на ученицитѣ. До гимнастиката е заградена хубава градина, пълна съ цвѣтя; чешма съ прекрасна студена вода тече въ двора. Съ една речъ, училището има всички удобства за учение и играене на ученицитѣ“¹⁾

1) Поменатото съчинение, стр. 253.

ДЕВИЧЕСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Културното издигане на жената и политическото ѝ изравняване съ мъжа е старъ общественъ въпросъ, който има своя история. Известно е, че въ повечето източни народи женитъ се считатъ за сжщества по природа по-низкостоящи отъ мъжа. Въ старитъ общества на Гърция и Римъ истинското положение на жената е било сжщо унижително. Философътъ Платонъ казалъ: „Благодаря на небето, че съмъ роденъ човѣкъ, а не животно; грѣкъ, а не варваринъ; мъжъ, а не жена“. Християнството признало еднакъв божественъ произходъ на мъжа и жената, като я дори удостоило съ голѣмото внимание да бжде майка на Спасителя. Развитието на техниката, и въобще днешнитъ икономически и обществени условия, ѝ даватъ все по-широко мѣсто и възможность да застане на равна нога съ мъжа въ живота. Ето защо общото образование на жената се явява логическа необходимость въ новото време. Много жени вече прекрачватъ прага на домакинството и работятъ навънъ заедно съ мъжетъ. Разбира се, че и за нейната специална областъ, майчинството — отглеждането и възпитанието на децата — съвсемъ не сж достатѣчни онѣзи знания, които по-рано сж предавани отъ уста на уста, отъ майка на дъщеря, отъ свекърва на снаха. Науката за възпитанието днесъ се много обогати, и нейнитъ плодове трѣбва да станатъ достояние на всички подрастващи жени — утрешни майки. Мартенсенъ казва: „Понеже майката дава първата веществ-

вена храна отъ своитѣ гърди, то тя е призвана да даде на детето и първата духовна храна, която тя взима отъ своето собствено сърдце. И ако винаги трѣбва да жалѣемъ за това, дете тя не всѣкога е въ състояние сама да кърми своето дете, то още повече трѣбва да жалѣемъ, ако тя не може да го удовлетвори и храни въ духовно отношение“. Каквото и да е културно начинание не би се прокарало въ обществото или семейството безъ участието и съдействието на жената. Ясно е, прочее, че въпросътъ за девическото образование е важенъ просвѣтенъ и общественъ въпросъ. Въ историята на нашето образователно дѣло той има свое мѣсто.

Знаемъ, че до края на XVIII вѣкъ, редътъ и управлението въ турската държава не позволяваха животътъ ни да се развива така, както трѣбва. Презъ робството българскиятъ народъ пѣше огорчено: Да нѣмашъ кжца хубава, жена хубава, лозе голѣмо и пр. До това си заключение той бѣше дошелъ следъ преживяването на много печални случки. Такава е случката въ с. Баня съ ходилата въ първитѣ години отъ отварянето на училището хубава Еленка, която турцитѣ грабватъ въ 1845 г. и опитватъ да потурчатъ. Разигралата се трагедия е покъртителна, затова, бележи свещеникъ Асиянчинъ, следъ нейното отвличане момичетата престанаха да отиватъ за дълго време на училище. Въпрѣки тѣзи тежки условия, все пакъ, за честь на България, девическото образование било подето доста рано. Идея за него дала Евгения, майката на врачанския епископъ Агапия, родомъ отъ Кюстендилско. По нейно желание, малкото сираче Анастасия Димитрова била подготвена за учителка, и къмъ 1840 г. бива отворено първото девическо училище въ гр. Плевенъ. Наченки на девиче-

ско образование въ Разложко намираме още отъ по-рано.

Около 1800 г. пребиваващата въ Банско жена на Михаилъ Германъ, известна съ името „италиянката“, понеже по народностъ е била италианка, една образована и културна жена, вмѣсто да бездѣлнички и скучае, е използвала свободното си време въ полезни нѣща — въ културното издигане на изостаналата жена въ този край — нѣщо, което малко души правятъ въ днешно време. Тя отворила първото, въ широкия смисълъ на думата, девическо професионално училище въ Банско. Събирала момичета въ своята къща и ги учила на домакински работи. Отъ нея се научили да плетатъ чорапи съ игли безъ куки, да тъчатъ така нареченитѣ „склупени фусти“ (престилки), особень шевъ и др. Женитѣ, посещавали нейния курсъ, се славили после съ своето умение и сръчности по домакинство.

Наскоро следъ отварянето и построяването на училища въ разложкитѣ селища, където нѣмало мохамедански елементъ, момичетата почнали да ходятъ на учение. Това се потвърждава отъ факта, че има стари жени, които знаели четмо и писмо. Писателтъ Никола Алексиевъ, отъ с. Бѣлица, научилъ азбуката отъ своята баба. „Бѣлица, пише той, още въ 30 тѣ години е имало случай и момичета да се учатъ на азбукето“. Но тамъ, където имало мохамедани, това е било много трудно. Г-жа Тодорица п. Николова, която е отъ първитѣ ученички въ гр. Разлогъ, разказва, какво баща ѝ, или други роднини и приятели, биди принудени всѣки пжтъ да я водятъ отъ тѣхната къща до училището. Тя станала и първа учителка въ Разложко — въ Якоруда, презъ 1881 г.

А нейниятъ баща, свещеникъ Никола п. Ангеловъ, единъ отъ много добритѣ общественици

на гр. Разлогъ, събиралъ тайно около 10-15 момичета въ собствената си къща, за да ги просвещава.

Споредъ К. Молеровъ, въ Банско момичетата почнали да ходятъ на училище къмъ 1870 г.

Разложки дейци по просвѣтата (отлѣво надѣсно):
Тодорица п. Ангелова, дългогодишна учителка,
архиерей Никола Ангеловъ и Георги Финдринъ.

По-голяма работа между момичетата развила и първата учителка въ Банско — Мария Дъгардина х. Кандитова, която била учила въ гимназия. Тя ги научила на особени везма.

Съ по-широки задачи била и по-системна дейност развила Пелагия х. Радонова, която въ 1907 г. открила въ Банско първото стопанско училище, което съществува и досега. Отначало то било частно, но въ края на учебната година, следъ провѣрката за успѣха отъ специална комисия, било признато за общинско. х. Радонова била завършила училището „Мария Луиза“ въ София и имала ясна представа за своето начинание тукъ, затова и успѣхитѣ ѝ били добри.

ПРОСВѢТНОТО ДѢЛО Е ДѢЛО НА НАРОДА

Речемъ ли да анализираме епохата на възраждането, която представлява националенъ и културенъ подемъ, натъкваме се на ценни нѣща. Тя се счита като свѣтла епоха не само за голѣмитѣ идеали, които въодушевяваха народа ни, но и заради активното участие, което взема той въ този подемъ. Народътъ ни се прояви всѣкакъ. Първенцитѣ се сепватъ и заживяватъ съ вѣчнитѣ въпроси на народа. Ставатъ щедри дарители, защитници и пр. Така, якорудскиятъ търговецъ х. Никола Вардевъ дава тласкъ и насока на образованието въ Якоруда, като дири добри учители, купува печатни учебници и географски карти.

Заможнитѣ баняни въ София нѣколко години наредъ издържатъ съ свои сръдства училище въ родното си село.

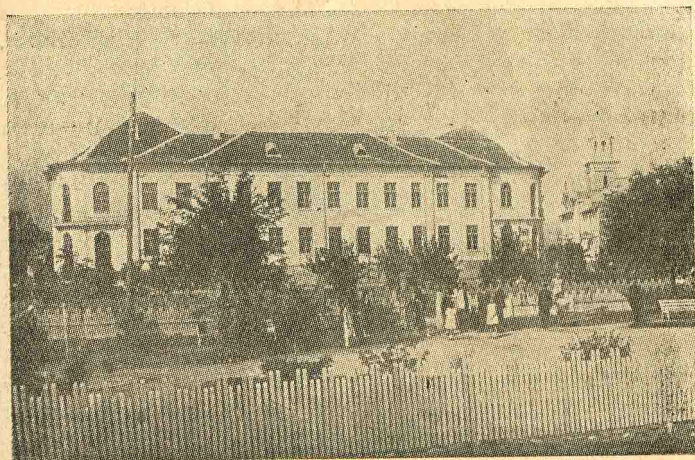
По-късно братя Иванъ и Петъръ Каназиреви правятъ голѣмо дарение на Разложкото класно училище, съ което му осигуряватъ съществуването и досега.

Въ 1854 г. беднитѣ баба Евгения и дѣдо Стефанъ Палапуови, отъ с. Добринища, подаряватъ къщата си за училище на селото.

Нѣкои отъ живушитѣ въ София разложани образуваха просвѣтно благотворително дружество „Н. Рилски“, което полага грижи за развоя на просвѣтата въ Разложко, като праща учебници,

помагала и прочитни книги на училищата и читалищата.

Въ повечето случаи учителят, и въ материално, и въ социално отношение, стоелъ на завидна

Гимназиалната сграда въ гр. Разлогъ, построена отъ даренията на братя Иванъ и Петъръ Каназиреви.

висота. Просвѣтната му работа била добре оценявана. На нея народътъ гледалъ като на нѣкакво свещенодействие и се стараелъ да я възнаградить.*) Паричното възнаграждение било много справедливо. Освенъ това, давало му се храна, квартира, отопление и пр. А почитанието къмъ него било голѣмо. Въ края на учебната година били уреждани беседи, които се обръщали на голѣми народни тържества. Тогава родителигъ давали разни подаръци на учителя.

*) Ст. Чилингировъ — „Материалното положение на учителя“, сп. „Училищенъ прегледъ“, 1940 г.

Цѣлиятъ народъ проявява голѣма пожертвувателностъ. Съ събрани свои сръдства откривалъ и издържалъ училищата си. Отивалъ дори и подалече, като се грижелъ и за вжтрешния редъ и животъ на училището. Търсѣлъ и уславялъ добри учители и свещеници, интересувалъ се отъ онова, което се преподавало. А въ края на учебната година били уреждани публични беседи-изпити. Уставътъ на Мехомийската черковно-училищна община ясно говори за това:

„Чл. I. Целъта на общината е: 1) да следи и наблюдава черковно-училищнитѣ дѣла; 2) да работи, доколкото се може, съгласно съ нуждитѣ на населението, т. е. да условиява добри и способни учители, които съ време принасятъ добри плодове и да се труди, колкото се може, за увеличение на касата.

Чл. II. Целъта на общината е да гледа хода на училището, като назначава по единъ отъ помежду си, който да надзирава какво се работи вжтре въ училището отъ страна на учителитѣ.

Чл. III. Целъта на общината е, доколкото се може, да изпълнява исканията на учителитѣ.

Чл. VI. Общината има пълно право, споредъ православната вѣра, да налага шрафъ (глоба) и въ случай изчисли отъ службата било свещеникъ или учитель, като се забележи у него наклонностъ къмъ пиянство.“

Просвѣтниятъ кипежъ въ Разложко не се посръщалъ съ добро око отъ страна на турската властъ, и, въпрѣки възвестенитѣ права, биватъ правени редица прѣчки. Господаритѣ-турци предчувствували правата, които ще предяви поробената, но просвѣтена рая, затова систематично правятъ прѣчки, особено кждето е имало мохамедански елементъ.

За построяването на бачевското училище, следъ продължителни спънки, въ разрешението

се определя къмъ коя страна да гледатъ прозорцитѣ на учебнитѣ стаи — да не бждатъ къмъ мохамеданската махала. Молбитѣ на Разложката черковно-училищна община за класно училище редъ години оставатъ безъ последиствие, докато най-после, чрезъ напиване на каймакама и чрезъ други подобни сцени, успѣватъ да изтрѣгнатъ благоволенieto на властницитѣ.

Въ 1882 г. прочутиятъ съ золумитѣ си Мохтаръ Бакия и други запалватъ срещу Божоявление черквата въ с. Бачево. Постоянно биватъ преследвани по-буднитѣ учители. Къмъ 1883 г., подъ претекстъ, че сж подозрителни и опасни подстрекатели за държавата, биватъ разкарвани по затворитѣ, а нѣкои заточвани въ Мала-Азия. Между тѣхъ сж: Икономъ Саевъ, Илия Терзиевъ, Иванъ Матеевъ и Т. Даракчиевъ, отъ с. Бѣлица; Д. Захариевъ, Цв. Друмчиловъ и Лазаръ Нишковъ, отъ Драглища; М. Заховъ, Ив. Младеновъ, Ив. Рабаджиевъ, Н. п. Филиповъ, отъ Банско; Иванъ Даскаловъ, съ синъ му Илия, и книжарътъ Г. Финдринъ, отъ Разлогъ. Истинската вина на тѣзи учители била, че почнали да придаватъ свѣтски характеръ на обучението и съ това искали да разпрѣснатъ мрака и невежеството всрѣдъ народа. Тази имъ дейность за повече просвѣта, за по-голѣма човѣчность ги поставя въ веригата на оня низъ голѣми дейци отъ епохата на възраждането, начело на които стоятъ Паисий и Софрони. Страданията на разложкитѣ заточеници изъ затворитѣ на Мала-Азия сж голѣми. Двама души отъ тѣхъ — Димтъръ Арабаджиевъ, отъ Банско, и Илия Ив. Даскаловъ, отъ Разлогъ — тамъ и умиратъ. За тѣхното разкарване се обвиняватъ и нѣкои отъ крайно консервативно настроенитѣ чорбаджии, както това е изтъкнато въ пиесата на Д. Г. Молеровъ „Новъ даскалъ“.

РЕВОЛЮЦИОННА ЕПОХА

Въ новата епоха на просвѣтното дѣло въ Македония и по-специално въ Разложко, първенстващо мѣсто заема и идеята за политическото ни освобождение. Презъ нея епоха се прояви и едно ново поколѣние отъ учители, които изнесоха на плещитѣ си тежката освободителна борба и които, ведно съ образованието си въ Солунъ, Съръ и другаде, бѣха кръщавани и въ освободителнитѣ—революционни идеи.*)

*) Следъ 1878 г. Екзархията, съ своята просвѣтна политика, се стреми да подигне националното съзнание въ Македония, та съ течение на време да се направи възможното за освобождението и присъединението на Македония къмъ България. Понеже голѣма надежда се е възлагало върху продължителната просвѣтна работа, тия учители сж били наречени еволюционисти. Съ това гледище, обаче, не били съгласни всички. Къмъ 1893 г. Гоце Дѣлчевъ, Даме Груевъ и др. образуватъ централенъ комитетъ на новата Македонска вътрешна революционна организация, която смѣта чрезъ народно въстание и др. революционни похвати да освободятъ Македония. Още по-важното е, че, имайки предвидъ становището на великитѣ сили — да нѣма силна държава на Балканския полуостровъ, което е прѣчка за присъединяването на Македония къмъ България — тѣ даватъ нова насока на освободителната идея: освобождаването на Македония и отдѣлянето ѝ въ самостоятелна и автономна държавица, където всички народности ще иматъ равни политически и социални права, по подобие на Швейцария, и ще обра-

Въ Разложко революционната епоха започва съ учителствването на македонския първоапостолъ и революционеръ Гоце Дѣлчевъ. Роденъ и израстналъ въ крайно благоприятна духовна атмосфера въ Кукушъ и закърменъ съ революционнитѣ идеи въ Солунъ и София, той идва да учителствува въ Банско. По примѣра на голѣмитѣ си учители Левски и Ботевъ, чрезъ учителствването той се сближава съ народа. Само за два-три месеца Гоце спечелва сърдцата на буднитѣ разложани, ставатъ си близки по идеи и имъ довърява голѣмитѣ си и освободителни планове. основава въ всички селища тайни комитети, начело съ учителитѣ. Както поменахме, той никога не е умаловажавалъ и значението на просвѣтата.

Когато банскитѣ първенци забелязали и подушили какъвъ опасенъ човѣкъ се подвизава въ училището имъ, намѣрили за благоразумно да го предупредятъ да напустне Банско. Председателтъ на училищната община, Д. Младеновъ, му казалъ да си замине, за да не подпали селото имъ, щомъ иска да пали свѣта. На това Гоце, напускаяки, му

зуватъ единъ народъ — македонския. Тази идея била намѣрила обществена подкрепа както въ Македония, тъй и между много български общественици. Тѣ не сж изключвали значението и на просвѣтата. Гоце Дѣлчевъ казва: „Освобождението на македонския народъ е невъзможно безъ създаването на македонска култура“.

И трета идейна групировка образува презъ 1895 г. върховенъ комитетъ, начело съ Трайко Китанчевъ, съ седалище София, като поддържа идеята: чрезъ въстания въ Македония да се предизвика намѣсата на България, защото Македония може да се освободи само съ моралната и материална помощ на България. Това движение намира сжщо добра подкрепа въ много български срѣди, особено всрѣдъ военнитѣ кржгове.

отвърналъ: „Хей, байновци, нека Богъ ви даде животъ, вий сами ще поднесете главня за тоя огънь!“*) И, наистина, още първитъ години Банско става центъръ на освободителнитъ борби въ Разложко.

Съ неуморима и опасна просвѣтна дейность учителитъ повдигатъ националното съзнание и волята за свобода у народа ни. Въ безброй тайни събрания изъ черквитъ, кжщитъ, горитъ и др. скрити мѣста тѣ държатъ беседи. Изясняватъ много исторически въпроси. Преобръщатъ цѣлата наука, за да докажатъ историческото право на своя поробенъ народъ за свобода. Денемъ учатъ децата, а щомъ се стъмни — хукватъ, носени върху крилата на нѣкаква таинствена сила, за да намѣрятъ и последния човѣкъ, да повторятъ за безброенъ пжтъ още повдъхновено беседитъ си, та да издигнатъ едно стжпало по-високо човѣшкия животъ и човѣшкото достоинство у него.

По-издигнатитъ жени-учителки по ентузиазма въ работата не отстжпвали на колегитъ си. Особено се отличила Мария А. Буйнова-Тодева. Въ Банско тѣ образували женска група съ повече отъ 100 жени, която била многа дейна.

Благодарение на тази усилена революционна просвѣтна дейность въ Разложко, нѣкогашната добра и покорна рая, после ученолюбиви християни, станали смѣли борци срещу тиранията на султана. Разрастването на тайнитъ комитети и успѣхитъ на много революционни акции стреснали турскитъ власти. Тѣ мълкомъ признали една тайна сила, която невидимо реди сждбинитъ на края. По тайни начини се редилъ учителскитъ персоналъ и учебното

*) П. К. Яворовъ — „Гоце Дѣлчевъ“, стр. 185.

дѣло. За това, обаче, най-много пащали учителитѣ.*)

Като плодъ на всичко това е дейното участие на Разложко въ голѣмото Илинденско въстание презъ 1903 г. Водени били тука нѣколко сражения и убити десетки души. Опожарени били Разлогъ, Бѣлица и Бачево. Много мжже, пѣкъ и цѣли семейства, избѣгали въ България, за да заживѣятъ тамъ съ по-голѣма мжка по нещастията на родния си край. Като ореолъ на тази величава епопея въ Разложко е героичната смъртъ на учителя-войвода Радонъ Тотевъ и четата му въ Рила-планина. По сжщото време били убити и учителитѣ Мирчо Кипровъ Максимовъ и Никола Ив. Даскаловъ, отъ Разлогъ, и известниятъ мичманъ Тодоръ Саевъ, отъ Бѣлица.

По-късно, презъ 1903-1912 г., убеждението за ползата отъ просвѣта се много повече затвърдило, особено срѣдъ привърженицитѣ на Яне Сандански. На повечето тайни заседания доста време се посвещавало отъ страна на говорившитѣ за грижитѣ и начинитѣ за възпитание на младежъта. На едно отъ тѣзи заседания, споредъ Г. Кондевъ, било виѣнено въ дългъ на добринишкото ржководно тѣло — съ представителъ Коце Бозовъ — да си построятъ ново и хигиенично училище.

За голѣмитѣ грижи къмъ учебното ни дѣло и за обогатената педагогическа култура на учителитѣ говори фактътъ, че по онова време въ по-голѣмитѣ селища въ Разложко се отварятъ „забавачници“, нѣщо, което, за жалость, днесъ нѣмаме. А ползата отъ учебни заведения за децата отъ предучилищната възраст, за тѣлесното имъ и духовно развитие, е безспорно голѣма. Въ Банско, където я наричали „нисшо отдѣление“, се открила

*) Сп. „Македоно-одрински прегледъ“, г. I, бр. 10, 1905 г., статията „Турски тероръ въ Разложко“.

забавачница преди 1890 г. Въ Бѣлица такава отваряятъ, къмъ 1891 г., А. Петровичъ и К. Саевъ. Забавачници били открити и въ Разлогъ и Добринища.

Вжтрешната имъ уредба е била богата и напълно споредъ педагогическитѣ изисквания. Имало масички, столове, „дароветѣ на Фробеля“ и други помагала. А ржководещитѣ ги учители имали, безспорно, добра подготовка, добита въ Солунското и Сърското педагогически училища.

ПИСАТЕЛИ И КНИЖОВНИЦИ ОТЪ РАЗЛОЖКО

Въ историята на просвѣтното дѣло, презъ интересуващата ни епоха, на лично мѣсто ще поставимъ заслугитѣ и на единъ другъ сложенъ просвѣтенъ елементъ — личното, писателско творчество. Казахме и на друго мѣсто, че презъ възраждането почватъ личнитѣ прояви въ областта на изкуството. Въ областта на литературата се прави сщиятъ напредъкъ.

Първиятъ писателъ, който, въ 1762 г., направи скокъ отъ колективното народно творчество и характера на сществуващата дотогава апокрифна книжнина, съ първата наша свѣтска книга — „Славянобългарската история“ — е *Отець Паусий*. Неговитѣ литературни заслуги се заключаватъ въ следното: 1) Той изоставя пжтя на своитѣ предшественици, които пишели „все върху църковни и религиозни теми“, и по тоя начинъ даде нова насока на развоя на нашата книжнина: да се пише върху теми, които засѣгатъ живата действителность. И съ огледъ на тази действителность, която биела особено въ очи, а именно тежкото положение на нашия народъ подъ турското владичество, започнали сетне да пишатъ редица патриотично настроени книжовници — стихотворци и прозаици.“ 2) Той пръвъ изоставя и она мжчноразбираемъ черковно-славянски езикъ и почва да пише на говоримъ народенъ езикъ. Тѣзи нѣща въ неговата история: писателски индивидуалитетъ, свѣтскиятъ ѝ харак-

теръ, както и новиятъ езикъ я рѣзко отличаватъ отъ дотогавашнитѣ книги.

Отецъ Паисий, пишейки я, знаелъ добре нейното значение, затова съветва: „Преписвайте я, или платете нека на васъ я преписатъ, които умѣятъ, и пазете я да се не погуби!“ И наистина, тя даде сила на живопоробения ни народъ да отхвърли той товара на робството и да заживѣе новъ животъ.

Марко Теодоровичъ Везювъ, пакъ въ тази далечна епоха, внася новъ, свѣтски духъ въ педагогическата ни книжнина съ своя славянобългарски букваръ, печатанъ въ 1792 г. Съ него той поставя началото на педагогическия ни реформизъмъ — заслуга, която още официално не му е призната.

Неофитъ Рилски. И на друго мѣсто споменахме за богатото писателско творчество на Неофита Рилски. Като писател, той чувствувалъ неудобството на стария черковнославянски езикъ, който билъ мъчно разбираемъ за новитѣ четци, затова той навсѣкжде апелира за литературенъ езикъ, който да се основава на народния говоръ. Като добро ръководство за този новъ книжовенъ езикъ той съставя „Българска граматика“. Освенъ това, той обогатява бедната тогава наша книжнина и съ превода на „Новия заветъ“ и „Христоматія на славянского языка“. Мѣстото не ни позволява дори да изброимъ всички негови произведения.*) Голѣмата негова книжовна дейность била оценена както отъ съвременниците му, така и отъ послешните поколѣния. Д-ръ К. Иречекъ го нарича „патриархъ на българските книжовници и педагози“.

*) Л. Ив. Доросиевъ — „Неофитъ Рилски“.

Никола п. Филиповъ се занимавалъ сжщо съ „книжовна работа“. Повечето отъ писанитѣ му работи сж били разпиляни. По-важни негови печатни трудове сж: „Житие и страдание на великомжченица Екатерина“ — 1887 г., „Полезни сказки“, преведени отъ славянски на български отъ свещеника Н. п. Филиповъ, македонецъ, София, 1888. Превежда на български много молитви, слова и пр., като наглася на банско наречие нѣколко пѣсни. Отъ запазенитѣ писма се вижда, че сжщиятъ е писалъ на Найдень Георовъ и Н. Рилски за правописа на българския езикъ, чуждицитѣ въ него и върху идеята за общокнижовенъ езикъ:

„Мнозина отъ нашите саотечественицы македонцыте, каго изхвърлиха Елинскыя языкъ отъ църковныя въ Богослуженіето си и го замѣниха съ църковно-славянскыя, отъ което малко се ползуваха, или, по-добрѣ да речемъ, хичъ се не ползуваха: защото толкова разбиратъ и него, колкото елинскыя...“ и по-нататъкъ: „Много ни е за чудо, защо до днеска никой отъ нашите учени не са обърнали вниманіе на това нѣщо да го направятъ, като да не познаватъ, че отъ него зависи и духовното, и просвѣтното ни образование... Желателно е още нашите учени да се съгласеха да съставатъ единъ общій за сичкыте нарѣчія Българскый языкъ, за който да се направи Словарь и Граматика...“¹⁾

За характера на неговитѣ произведения Д. П. Стоиловъ пише, че „иматъ вѣрски характеръ и не излизатъ внѣ отъ вѣрскитѣ теми“.²⁾

Свещеникъ Иванъ Панайотовъ Асиянинъ. Едно историко-географско описание, жива картина

¹⁾ Д. П. Стоиловъ — поменатия трудъ.

²⁾ Д. П. Стоиловъ — „Български книжовници въ Македония“, часть II, стр. 24.

на тази далечна епоха, ни е далъ въ своитѣ спомени свещеникъ Ив. П. Асиянчинъ, отъ с. Баня. Макаръ че книгата му е посветена на с. Баня — битъ, просвѣтно дѣло, политически борби и пр. — въ нея намираме много сведения за цѣлата Разложка котловина.

Известно е, че почти всички наши писатели преди освобождението ни, въ Мизия и Тракия до 1878 г., а въ Македония (Разложко) до 1912 г., не пишеха толкова за художествена наслада, а повече съзираха многото исторически материальна така, че книгитѣ имъ се явяваха „като апелъ за борба срещу политическитѣ и социални неправди надъ народа ни“. Такава роль изиграха разпространилитѣ се произведения на първитѣ наши писатели Паисий, Софрони, Ботевъ и др. Георги Дойчиновъ, отъ с. Баня, прави този опитъ съ книгата си „Шестдневно Разложко царуване“. Въ нея се описва Разложкото въстание презъ 1878 г. и жестокоститѣ при потушаването му.

Димитъръ Г. Молеровъ, отъ Банско, създава по-богато литературно творчество. Като ученикъ още въ Солунската гимназия, презъ 1896 г., напечатва идилията „Стойна Пострумка“, която бива ласкаво посрещната отъ българската литературна критика, особено отъ Константинъ Величковъ.*) Робскитѣ страдания на героинята Стойна просълзяватъ много читатели и будятъ онова чувство, което даваше сила въ освободителнитѣ ни борби. Сюжетитѣ си Молеровъ взима повече изъ Разложко. Нѣкои отъ по-важнитѣ му произведения сж: „Хайдушка поляна“, „Новъ даскалъ“ и др. Ценна е и студията му „Вторичното ударение въ Разложкия говор“. Приготвилъ е, заедно съ братъ си, Костадинъ Г. Молеровъ, голѣмъ

*) К. Величковъ — сп. „Лѣтописи“, г. V, кн. 7.

сборникъ отъ народни умотворения, който чака за издаване. Творчеството на Д. Молерова по идеи и форма е близу до народната поезия:

Сълзи порони ситни, извади синя кърпа,
Избърса му лицето и чернитѣ очи.
— „Ахъ, вие, черни очи, къмъ мене погледнете!
Прости ми, кйпра усто, продумай, не мълчи!“

Тя сви поли при него и стисна го, пригърна;
Незнайна птица писна в'горитѣ надалечъ;
А цѣла мъртва свадба лежи в'кръвята безмълвно...
Хайдутитѣ я дигатъ, но тя не стана вечъ...

(Изъ „Мъртвата сватба“)

Близу до него стои братъ му *Костадинъ Г. Молеровъ*, само че съ по-малко печатани работи. Той е написалъ стихотворението „Жална ми бабо, послушай“, което е добило популярностъ на народна пѣсень въ Разложко. К. Молеровъ третира теми главно върху миналото на Банско:

„Глуха е доба, потайна,
Месецъ е грѣйналь надъ село.
Де гиди, слънце хайдушко!

Листата шепнатъ, треперятъ,
Бухалтъ буха зловещо...
Бухай ми, птицо кръвнишка!

По друмъ дружина минава,
Край село тихо, заспало,
Ей гиди, село хайдушко!

Жална имъ баба насреща
Жално си пита дружина,
Дружина върна, сговорна:

— Де ви, дружина, младъ Радонъ,
Кжде ми, баби, остана
Моето чедо Пиринско?

(Изъ „Жална ми бабо, послушай“)

Следъ освобождението, отгатакъ Рила, голѣма частъ отъ българската интелигенция бѣше облъхана отъ народнически идеи, богати съ обществени елементи, стремейки се да зида духовната и материална култура въ свободната си родина. Тамъ получава идейна закваса и *Никифоръ п. Филиповъ* (Falco Peregrinus), отъ с. Якоруда. Той става известенъ въ скоро време на читаещия свѣтъ съ своитѣ „Разкази на ловеца“ и „Бирникътъ дошелъ“. Въ тѣхъ той доста ярко обрисова живота на българското село веднага следъ освобождението. Съ похвати на добъръ разказвачъ, той ни рисува портрети на хора отъ една преходна епоха:

„Сирачетата пакъ стоеха до самата веренда, гледайки безразлично въ освѣтления отъ месеца селски просторъ, който се затваряше съ кривата, като джга, контура на далечна рѣглина. Тя сега, въ нощта, се виждаше много близу — съ ржка да посегнешъ къмъ нея. Измежду овошки и бръстове се прозираха и стърчащитѣ комини на близкитѣ кжши. Тихъ, прохладенъ вѣтрецъ идѣше откъмъ рѣката и лекиятъ шумъ на листата отъ дѣдовата попова круша нашепваше на сирачетата за сладостна дрѣмка и сънь.

Отдавна бѣ време да се прибератъ, но безъ кравата не имъ се трѣгваше.“

(Изъ „Бирникътъ дошелъ“, стр. 96)

Такива сж били подбудитѣ и на *Серафимъ Ив. Бояновъ*, за да трѣгне и събира народни пѣсни. Презъ 1886 г. той издава най-хубавитѣ пѣсни

за Крали Марка, записани отъ пѣвеца-просякъ Никола Тилковъ, отъ с. Добърско. Заедно съ голѣмия музикологъ А. Букурещлиевъ обиколили Разложко, Родопитѣ, Самоковско и събиратъ много фолклоренъ материалъ. Много отъ записанитѣ пѣсни и друго е печатано.*) Споредъ проф. М. Арнаудовъ, той си извоювалъ мѣсто на добъръ фолклористъ.

Богатиятъ хуморъ, веселитѣ и духовити шеги на разложани намѣрили реаленъ изразъ и художествена угледностъ въ известнитѣ и представяни съ голѣмъ успѣхъ навсѣкжде въ страната комедии: „Голѣмановъ“, „Вражалецъ“, „Мжже-мразката“ и др., чиито авторъ, *Стефанъ Костовъ*, по произходъ е отъ Банско. За Разложко Костовъ е написалъ книгата „Стари кжщи въ Банско“.

Роднински връзки съ разложко сж имали и писателитѣ Петко Рачовъ Славейковъ и Антонъ Страшимировъ. Отъ Банско е родомъ публицистътъ *Иванъ Петканчинъ*.

Презъ тази епоха се родилъ и расълъ въ Разложко и *Никола Алексиевъ*, отъ с. Бѣлица, който като писателъ се проявява въ поново време („Майсторъ Манолъ“, „Блѣнове“ и др.), и публицистътъ *Лазаръ Томовъ*, отъ с. Годлево.

Като радетели за разпространението на българската книга отъ тази епоха се проявили и други книжовници — учители и свещеници, които превеждали отъ грѣцки черковни и други книги. Известни отъ тѣхъ сж: Стоянъ Граматикъ, отъ Добърско (къмъ 1840 г.), Н. п. Филиповъ, Коце Кошоговъ, Теофилъ Мелийчинъ, отъ Бѣлица, и Михаилъ п. Филиповъ, отъ Годлево. По-важни отъ

*) „Периодическо списание“, кн. XXXVII—XXXVIII, стр. 243-251; „Сборникъ за народни умотворения“, кн. III, стр. 61-63, 85-95; V, стр. 36-48, 77-88 и VII, стр. 107-118.

работитѣ на М. п. Филиповъ сж: Царица Самариада (Пловдивъ, 1885 г.), Повесть за нѣкой царь и синъ му (Пловдивъ, 1886 г.), Опѣлото на мирскій чловѣкъ (Сѣръ, 1893 г.) и много „Катавасии“. „Изоб-що книжовната дейность на дѣдо Хаджия се съсрѣдоточава въ вѣрскитѣ нужди за народа. Чувстваль самичѣкъ потрѣба за народа отъ такава книжнина и по силитѣ си направиль това, което можаль“.

Свещеникъ П. Асиянчинъ, отъ с. Баня, попъ Гавраиль, отъ Разлогъ, и Йорданъ Цвѣтковъ, отъ с. Бачево, пѣкъ прежедатъ отъ черковнославянски на говоримъ езикъ много свещени книги. Известенъ съ своята ученость е билъ и Атанасъ Праматаревъ, отъ с. Елешница.

ОСНОВАВАНЕ НА ЧИТАЛИЩА

Читалището, като просвѣтенъ институтъ, се роди на българската земя, закрепна и израстна съ майчинитѣ грижи на нашия народъ. Появи се въ онази епоха, когато народътъ ни събираше сили и се готвѣше за новъ животъ. Въ скоро време то застава близу до черквата и училището и способствува за националното осъзнаване на българина. Чрезъ него нашитѣ общественици сѣятъ широка просвѣта, култивиратъ обичъ къмъ книгата и напомватъ за голѣмитѣ национални идеали.

Въ Разложко първото читалище било основано въ 1885 г. въ Бѣлица отъ учителя — после свещеникъ — Константинъ Саевъ, което наменували „Зора“. Тежкитѣ политически условия, обаче, не му позволявали да развива по-особена дейность. Саевъ билъ принуденъ да събира тайно младежитѣ членове, за да имъ чете книги. Следъ една година, поради горнитѣ причини, то престанало да съществува, като оставило за наследство на днешното читалище въ Бѣлица името си и нѣколко книги.

Презъ 1898 г., по починъ на евангелския пастиръ Атанасъ Христовъ, отъ гр. Ямболъ, бива образувано читалище въ гр. Банско. Именувало се „Селска почивка“ и се помѣщавало въ Сарандовото кафене. Служило е главно да се прикриватъ тайнитѣ събрания на революционеритѣ. Имала около 200 книги. Знаменателенъ фактъ отъ тогава е изнасянето на Вазовата драма „Руска“, за който случай били пригответени две групи артисти, една

за пиесата, а другата за нѣкаква селска сватба, въ случай на посещение отъ страна на известното заптие Емурлахъ. Просъществувало е само две години. Отъ архивата му има запазенъ единъ тефтеръ, който служилъ за касова книга.

Въ 1908 г., месецъ юний, въ турската империя стана едно важно политическо събитие. Тогава младотурцитѣ чрезъ държавенъ превратъ провъзгласиха *хуриетъ* въ страната, т. е. равноправие на всички народности, и ера на важни обществени реформи. Колкото и кратковремененъ да бѣше хуриетътъ, понеже младотурцитѣ не изпълниха обещанията си, все пакъ даденитѣ свободи позволиха на българитѣ въ Македония да заживѣятъ свободно и поставятъ началото на много просвѣтни начинания: отваряне читалища и клубове, издаване вестници и списания и пр. Презъ м. ноемврий сжщата 1908 г. въ Банско учителитѣ основаватъ читалище „Развитие“. Първата му протоколна книга е запазена и отъ нея виждаме по-важнитѣ просвѣтни почини на читалището. Нѣкои отъ тѣхъ сж: 1) абонирането му за по-известнитѣ списания и вестници тогава; 2) изнесени сж били вечеринки; 3) държани сж сказки; 4) урежданъ е курсъ по пчеларство; 5) ходатайствали сж предъ общината да се затворятъ кръчмитѣ въ недѣленъ день; 6) какъ да се празднува читалищниятъ празникъ и пр.

По сжщото време бива основано читалище и въ гр. Разлогъ. Забележително е, че тука читалището било наименувано „15 септемврий 1903“ г.—дата, когато бѣ дигнато Илинденското въстание въ Македония; съ това се изказвало почитътъ къмъ храбритѣ мехомийчени, които взеха участие въ въстанието, и къмъ онѣзи, които сложиха кости предъ олтара на свободата. Помѣщавало се въ Крачанското кафене, на „Пазара“, кждето всѣки день, особено въ празнични дни, били четени

книги и списания, съ високъ гласъ предъ много слушатели.

Въ сжщата година било подновено и старото читалище „Зора“ въ с. Бѣлица. Единственото е запазило устава си, който билъ съставенъ отъ писателя Никола Алексиевъ, тогава ученикъ, основателъ на читалището. Населението на това село се отнасяло съ много голѣми симпатии къмъ читалището си и всички правѣли доброволни дарения за издрѣжката му. Презъ голѣмитѣ празници на всѣки стопанинъ били поднасяни честитки отъ името на читалището, по който начинъ били събрани срѣдства. Обидно било за оня, комуто не било поднасяно честитка, за да даде и той своята подкрепа. Пренебрегнатиятъ настигалъ читалищнитѣ дейци на двора, или изъ пжтя, и ги подсъщаль. Отъ богатата кореспонденция на това читалище се вижда, че има подарени книги отъ Георги Петровъ и Христо Данаиловъ.

Въ с. Якоруда сжщо образували читалище, като го наименовали „*Стойко Маджаре*“, на името на оня якорудченинъ, който билъ въ четата на Хр. Ботева. Често въ читалищното помѣщение били уреждани истински народни весели вечери. Декламирали се стихотворения, а по-гласовити якорудчени пѣбели пѣсни, пригласяйки съ тамбури.*)

Навсѣкжде по това време закипява буенъ животъ. Изнасяли се сказки и беседи на стопански, литературни и обществени теми. Доносяни били и свободно се чели български книги и вестници. Образувало се и околийско учителско дружество, което пращало свой делегатъ — Симеонъ п. Константиновъ, на учителски конгресъ въ Солунъ и за заседанията на учебния комитетъ въ Цариградъ.

*) Якорудското читалище, по своята дейность, държи понастоящемъ първо мѣсто въ околията.

Получавани били много педагогически списания: „Знание“ — Одринъ, „Огнище“ — Цариградъ, „Учитель“ — София, и др.

Презъ м. октомврий 1912 г. българскитѣ войски, следъ нѣколко победоносни сражения, туриха край на турското владичество въ Разложко. Отъ този моментъ започва нова епоха на просвѣтенъ и политически животъ. Обаче до тукъ граничи и онази епоха, която е предметъ на тази моя книга.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
1. Въмѣсто предговоръ	5
2. Изъ далечното минало	7
3. Начало на възраждането	12
4. Отваряне първи училища	20
5. Строене на черкви	26
6. Разложка живописна школа	29
7. Народната пѣсенъ	31
8. Просвѣтни реформи :	
1) Строене на училища	36
2) Просвѣтни преобразования и духовни водачи	40
Неофитъ Рилски	42
Никола п. Филиповъ	46
Дамянъ Поповъ	49
Зафиръ Младеновъ	50
Михаилъ п. Филиповъ	51
Иванъ М. Даскаловъ	51
Христо Г. Дановъ, Н. х. Вардевъ, Г. Финдринъ	54
9. Борбата срещу грѣцкото духовенство	57
10. Развой на класнитѣ училища	62
11. Девическо образование	67
12. Просвѣтното дѣло е дѣло на народа	72
13. Революционна епоха	76
14. Писатели отъ Разложко	81
15. Отваряне на читалища	89

Допуснати по-важни грѣшки:

- 1) На стр. 5 да се чете — *за новъ* . . .
- 2) " " 27 препратка 2 — *Проф. Б. Филовъ* . . . се
отнася къмъ стр. 29.
- 3) " " 42 Неофитъ Рилски, свѣтското име на когото е
Никола, е роденъ около 1793 г. *въ Банско*.
- 4) " " 52 Димитъръ Самарджиевъ *родомъ отъ Гор.
Джумая*.
- 5) " " 52 Лазаръ Нишковъ *родомъ отъ село Д.-
Драглища*.
- 6) " " 53 Иванъ Праматаровъ *родомъ отъ село
Елешница*.
- 7) " " 76 да не се чете думата *„новата“*.
- 8) " " 79 да се чете Родоѣ *Тодевъ*.
- 9) " " 87 да се чете Коце *Кошоювъ*.

Цена 20 лв.

Печатница В. Ивановъ, София. — № 47, 1940.

